

ГАЛИЧИНА: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Вступ

Дня 25-го січня 1915 року видано у Відні таку півурядову записку: “Як данські і голяндські часописи повідомляють, чимало російських часописей розглядає думку відокремленого миру з Австро-Угорщиною, при чім Східна Галичина мала б бути відступлена Росії, а Сербія прилучена до Австро-Угорщини. З сього видно, що принаймні якась сильна партія в Росії покинула Сербію. Інші комбінації тих російських органів преси розв’язуються самі собою. Ми не думаємо покидати се, що по батьках одержане і про відступлення якого коронного краю або й якої його частини не може бути мови серед ніяких обставин”.

Ми не знаємо ані імен тих російських часописей, ані докладнішого змісту їх міркувань на сю тему, маємо навіть сумніви щодо докладності їх переказання згаданою нейтральною пресою; одначе вага наведеного комунікату не в тім, а в самій його появі і в недвозначнім означенню стано-

вища кермуючих кругів монархії супротив яких-небудь планів відчуження Галичини. Поява комунікату в’яжеться, мабуть, тісно з недавно докраною особистою переминою у веденні заграничних справ Австро-Угорської монархії; потреба ж розвіяти всякі сумніви щодо комбінацій із Галичиною лежала, може, не так у тім, що появилися знаменні голоси російської преси, як радше у сім, що від довшого часу кружляли серед широкої публіки поголоски, що монархія буцімто згодилась би, під певними умовами, окупити мир відкупленням Галичини й Буковини. Сі поголоски, роздувані нераз до недоречности, зустрічали серед тої ж публіки не лише віру, а також подекуди і признання (до теп: “Галичина побитому!”), тим більше, що в подаванім столичною щоденною пресою духовім кормі дуже мало слідно почуття територіяльної цілості й недоторканности монархії, почуття, що є передумовою кожного здорового державного організму. Знайшла-

ся навіть одна галицька політична група, яка явно й постійно зазначувала й зазначає своє протиросійське становище, а тепер подала високим властям монархії матеріал з порадою – відступити Росії Східну Галичину, лише не за Сербію, а за рос[ійську] Польщу... Тому-то добре сталося, що наведений угорі комунікат появився, хоч із деяким опізненням, і прочистив політичну атмосферу зі сплетень, які при деякій своїй недоречності викликали і в українських політичних кругах неспокій, а навіть роз'ярення. Джерелом цих почувань лежить наперед у свідомості всіх українців, що вони один-одинокий з усіх народів, інтересованих у сій війні, який усе своє національне добро, на політичній і культурній полі, поклав у нинішній кривавій світовій грі на австрійську карту і в данім разі боїться зазнати найфатальнішого для всієї будущини заводу; та, може, ще більше викликані сі почування глибоким жалем українців, що і в сій хвилі, коли монархія – більше, ніж котра інша воююча держава – zagrożена у своїм існуванні, все ще панує давнє незрозуміння значення Галичини для Наддунайської монархії і для цілої Середньої Європи. *Бо українці пройняті наскрізь ідеєю, що не тільки монархія необхідна для дальшого розвитку українського народу, лиш також і ся, що найменше у тім самім розмірі [за]інтересована у посіданні хоч дотеперішньої української території.*

Отсе переконання зродило й появу отсих заміток. Небезпека відчуження Галичини – після поданої угорі міродатної енуціяції – мабуть, проминула; зрозуміння ваги нашого краю для монархії здобуває, мабуть, собі доступ до головних керманів її; все-таки отсі стрічки не повинні бути зайві. Не лише широка публіка, також поважні політичні круги, а навіть дипломатичний світ бачать у Галичині в сім історичнім моменті мало щобільше як звичайний, один із головних у теперішній війні, терен боротьби; натомість не слідно зрозуміння безсумнівного факту, що *сей світовий пожар, який має рішити про дальшу долю Європи, а може, й світу, повстав із-за Галичини і що вислід війни тісно злучений із політичною долею сього краю.*

Щоб умотивувати отсю тезу, треба наперед усталити історичну відповідальність за те, що австрійсько-сербський конфлікт розгорівся до теперішних розмірів. Се дивно, що навіть в опінії Центральних держав – Австро-Угорщини і Німеччини – не видно ще рішення, на кім спочиває відповідальність, або, кажучи образно, хто в сім світовім пожарі був палієм... Приклад, хоч би у Німеччині. Коли ще 30 липня цісар Вільгельм в телеграмі до царя ясно зазначив, що “вся вага рішення спочиває на твоїх (царських) плечах і вони мусять двигати відповідальність за війну або мир”, і коли сей погляд панував неподільно в

цілій державі, то згодом почато в деяких тамтешніх кругах усю вину складати на Англію. Вислів такого погляду маємо хоч би у недавній (22. І.) енуціяції німецького кронпринца, признаваній і ширшими кругами: “Ми переконані, що приїде день, коли російський і французький наїрід пізнає, що він тільки виконує низькі послуги Англії”. Хоча теперішня ненависть до Англії у Німеччині зовсім зрозуміла, хоч Англія – найтяжчий противник обох союзних держав, то все-таки се не повинно затемнювати очевидного факту, що Англія в добре зрозумілім своїм інтересі, серед найкорисніших для себе дипломатичних відносин, мусіла приступити до війни, зачатої ким іншим, а саме Росією. Так, а не інакше рішають документи, які мають право бути одиноким критерієм у

сім напрямі. На основі критичної аналізи відомих документів дійшов визначний член німецького правительства д-р Гельфферіх до висновку, що “Росія є палієм, а Франція й Англія – співвинними”. Сей висновок – прийнятий найповажнішими політиками і публіцистами – скріплює вимовно пізніше видання “Австро-Угорська червона книга”, що не лишає й тіні сумніву щодо історичної вини Росії.

Інша річ із питанням: задля чого Росія допустилася сього злочину? Документи, видані досі, мовчать про се, а політики й публіцисти висловлюють лише більш-менш бистроумні здогади на тему мотивів і цілей російської політики. Полишаючи на боці такі пояснення, як пімста Росії за анексію Боснії, за утворення Албанії, або оборона Сербії, панславизм і т. п.,

К.Ауер. Жовква

бачимо лиш одне поважне мотивування: Росія у своїм змаганні до Царгорода й Дарданеллів хоче зруйнувати Австрію й підрізати Німеччину. Сей погляд, висловлений м[іж] ін[шим] і в передмові до “Австро-Угорської червоної книги”, і він уважається загальнодогмою в оцінці російської політики. Проте, одначе, правдивість сеї догми дуже зглядна. Певно, ніхто не стане заперечувати, що межі політичними ідеалами Росії, ще від XVIII в., є й ідеал царгородський і що в новіших часах російська політична ідеологія переодягає його з давнього романтичного строю (визволення християн, відновлення Східної Римської імперії) у модерний матеріялістичний (вільне незамерзаюче море, обезпечена торгівля і т. п.). Та не менше певне й те, що в теперішній хвилі ці плани належать у сферу політичних мрій, з якими реальна політика мало має діла. Можна навіть сказати, що в теперішніх обставинах і в найближчій будучині зреалізування сих мрій тяжче, ніж коли-небудь давніше: Росія не приближається до сього ідеалу, а віддаляється від нього. А в кожному разі, в часі вибуху Світової війни питання Царгорода не було актуальне, а тим самим не могло бути ані безпосереднім, ані головним мотивом російської зачіпки. У війні, якій дипломатичну основу дала Англія, коли ще не можна було передвидіти становища Туреччини, коли наші вороги покладали багато надій на Болгарію та Грецію

і коли пустили в рух усі впливи на приєднання Італії та Румунії – справа Босфору й Дарданеллів не могла бути платформою порозуміння, бо суперечні інтереси сих держав з собою і всіх разом з Росією на тім полі були б радше довели до обмеження австрійсько-сербського конфлікту, а не до його розпалення на весь світ. Натомість цілком оправдана буде гадка, що Росії просвічувала думка, що після погрому Австро-Угорщини і Німеччини справа Дарданеллів буде актуальніша і корисніша для Росії (“Дорога у Царгород веде через Відень, зг[ля]дно Берлін”). Та се могла бути лиш її задня думка, і коли вона підносилася й підноситься в неурядових або півурядових кругах (прим[іром], Митрофанов, Кочубей, Трубецької й ін.), то хіба на те, щоб по старій майстерній традиції російської дипломатії заслонювати властиві цілі, реальні, близькі і безпосередні. Бо й “пекучість” політичних і господарських вимог Росії чим боржій опанувати ці проливи дуже проблематична. В теорії треба б уявити собі Росію у війні з усіма своїми сусідами (себто з цілим світом); а в практиці – Росія безупинно і дуже корисно розвивалася без відкритого океану і дальше могло б так бути, тим більше, що й від Дарданеллів до відкритого океану не так само далеко, як і від Петербурга. Тому не задля мрій, а задля ближчої і реальнішої цілі почала війну Росія і її союзники. Чим для Англії [є] знищення заморської торгівлі

Німеччини, для Франції – Альзація¹ і Лотарингія, для Сербії – Боснія, для будучої Польщі – східна і західна Пруссія, тим для Росії [є] прилучення Галичини.

Аж дивно, що про сю воєнну ціль Росії і зв'язані з сею ціллю питання політична публіцистика Німеччини й Австро-Угорщини мовчала й мовчить, натомість незвичайно багато присвячує уваги голосам російської преси і політиків про Царгород, які колись Бісмарк систематично легковажив... Чи не замічено у нас цікавої прояви, що російські відзиви про се “дразливе” питання перед тим, за часів поведження російського озброєння були дуже дискретні, а стали особливо відкриті і бундючні від хвили, коли зломилася російська офензива?.. Ціль очевидна: довести до того, щоб евентуальна пропозиція Росії в дусі “Галичина – Сербія” або “Галичина – Польща” у відповідній до того хвилі викликала у політичних і публіцистичних кругах обох союзників вражіння резигнації царського правительства з первісних гордих планів в заміну за галицьку “миску сочевиці” і здобула відповідне трактування... Отсе переячування компетентними чинниками галицької квестії тим дивніше, що вона має свою дуже стару історію, старшу, ніж царгородська, і багату літературу, безмірно багатшу, ніж царгородська; що вона була тим самим знана широкій громаді і могла бути приступна інтересо-

ваним властям і кругам; що, вкінці, львина частина сеї літератури повстала в межах Австрії, в Галичині, де міститься безліч фактів і доказів російських апетитів на сей край. Навіть українська язикова форма переважної кількості сеї літератури мало розгрішує сих інтересованих від неуваги (реферат української преси при Міністерстві заграничних справ А[встро]-У[горщини] заведений щотілько в маю 1914 р., а при Міністерстві внутрішних справ досі його нема!), тим більше, що багато з сеї літератури переодягнуто і в німецьку форму (згадаймо лиш численні статті в “Ruthenische Revue” й “Ukrainische Rundschau”!), а протоколи парламентарних нарад аж кишать від українських промов на сю тему, що містять інформації про російські плани на Галичину; перестороги перед явними і тайними стежками і знарядами сеї політики; апелі до почуття державної цілості і честі; вказівки, якими способами і дорогами можливо спаралізувати успішно відвічні ворожі затії (один із українських послів в одній дотепній промові на тему будучої окупації Галичини Росією виявився прямо пророком, як тепер показалося). Та що ж, сі писання і промови зустрічали замкнені очі і затулені уха в тих, для кого вони були призначені. Ні безліч шпійонських афер у Галичині, ні оргії вандрівного рубля, ні політичні процеси, ні навіть атенати (у відворотнім напрямі, ніж у Боснії!) не були в силі захитати

¹ [Ельзас – історичний регіон на північному сході Франції].

стоїчного спокою сфер або усунути тупе легковаження столичної преси. Бо про Галичину зналося, і хотілося знати, виключно лиш те, що мало *placet* т[ак] зв[аного] галицького міністерства. Не хочемо впевняти, щоб отся традиційна тактика була й у нинішнім моменті догмою австрійської державної політики, все-таки замало ще слідно фактів, що свідчили б про порвання з дотеперішньою традицією, і тому політична совість українського народу приневолює ще раз, може в останнє, добиватися уваги і слушної оцінки обопільної жизненної справи.

Згори чуємо скептичний заміт: невже таке авансування далеко не перед-нього краю до ролі головного бастиону не України, а монархії об'єктивно оправдане? Невже задля нього оплатилось би, матеріяльно й морально, хоч би в Росії, розпалювати світовий пожар, що веде за собою руїну і нужду, яких від гунських часів світ не видів? У переконанні, що такі питання будуть подумані або висловлені, написані дальші стрічки.

P. S. Сі замітки були вже зложені, коли тутешні часописи подали відомості про засідання російської Думи 9 лютого. Заступники правительства (Горемикін і Сазонов) вплели у свої промови також фрази про Царгород і відкрите море як сподіваний наслідок вмішання Туреччини. Сі театральні фрази своєю формою і змістом не роблять цілком враження серйоз-

ности, особливо, коли їх поставимо побіч величання Горемикіним польсько-російського братерства й обвинувачення Сазоновим Німеччини за її буцімто ворожу політику супротив Росії на різних теренах, а не найменше на галицькім. Та до сеї частини промови російського міністра заграничних справ, який не перший раз удостоює Галичину своєю увагою, повернемо ще.

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 13 лютого. Число 214 (6). С. 4-6. (Підпис: С. Т.).

I. Край

"Королівство Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським, Освенцімським і Заторським" – як видно з його урядової назви – се продукт зложеного історичного процесу. Коли, одначе, відмежимо від себе поодинокі історичні складові частининішнього коронного краю, то побачимо, що скорочена (многим одиноко знана) форма його назви – "Галичина" – зовсім оправдана й задля означення цілого простору. Поведім від того місця на Сяні, де державна австрійсько-російська межа біжить руслом сеї ріки, коло міста Рудинка, лінію, легко зігнути до заходу, поміж Ряшевом² на сході і Сендзішовом на заході, в напрямі Чудеца, Стрижова, Коросна і Дуклі до угорської границі. По східнім боці сеї межі маємо істо-

² [Ряшів; *пол.* Rzeszów].

ричні краї: королівство Галичини (з Північною Буковиною мало не в цілості) і частину (у сточищі р. Бугу) королівства Володимирського, які і в історії були зв'язні як з'єдинені політично королівства. По західнім боці згаданої границі маємо частину території колишньої Малопольщі (Вел[икого] князівства Краківського, князівства Судомирського, між долішнім Сяном і Вислокою) та маленькі простори двох шлезьких князівств³ – Освенцімського і Заторського.

Ся історична межа, як бачимо, сьогодні майже не має природних основ, хоч показала дуже тривкою (до середини XIV в., протягом мало не чотирьох століть, була державною, а потім ще стільки адміністративною границею), однак в найдавніших віках не хибувало їй і природної підстави, у непрохідних пралісах над Вислокою, скріпленої ще фактом, що вона розділяла оба головні племена нин[ішньої] Галичини – українців на сході від поляків на заході. Остання – етнографічна – межа підпала згодом певним переминам: на півночі, над долішнім Вислоком, вона пересунулася майже до самого Сяну, на полудник, у Карпатах, пересунулася сильно до заходу, аж поза р. Попрад. Тут треба ще зазначити, що часто вживаний поділ коронного краю на Східну і Західну Галичину (який, по думці реформ 1846-[18]50 [pp.] мав

утворити дві окремі адміністративні одиниці, згодом, однак, обмежив свою важність на судовий устрій краю та деякі маловажні адміністративні окремішності), що сей поділ являється комбінацією історичної й етнографічної границі, очевидно, на некористь української частини, бо узгляднює здобуток польської мовної території, а ігнорує здобуток української, який, беручи територіально, утворює більший від польського. Подібне відношення і між двома історичними складовими частинами нинішнього коронного краю: територія колишніх королівств Галичини і Володимирії обіймає три чвертини, а з сього простору на саму історичну Галичину припадає яких п'ять шестин. Коли ж візьмемо ще під увагу й Буковину, яка у значній часті географічно й історично належить до Галичини, то бачимо, що поняття Галичини історичної і теперішньої (австрійської), загалом беручи, доволі сходяться з собою і тому в дальших увагах не будемо відокремлювати обох понять, хіба лиш там, де сього вимагатиме докладність вислову.

Галичина, з географічного пункту погляду, не є вповні однозначний край, проте має визначні своєрідні прикмети, які надають йому спеціальне – аж виїмкове – становище на межі Східної і Середньої Європи і підносять його до категорії окремих Європейських індивідуальностей. Вздовж полуднево-західного боку її тягнеться

³ [Силезія].

хребетний стовп, карпатський вал, що постійно скріплюється у полуднево-східнім напрямі. З геологічного чи загальноморфологічного пункту погляду ся частина Карпат – між Татрами і Роднянськими горами – може, й мало цікава, зате з політично-географічного боку вона многоважна. Увесь край, що приріс до сього гірського хребта і творить немов його широкі підвалини (фундамент), обернений по вказівках сеї хребетної основи – у північно-східнім напрямі. Як середньовічне підгороддя при підніжжю кріпкого замку, має край, із одного боку, сильне опертя й захист, із другого – певну обережність у своїм територіяльнім розвитку і примус розвиватися лише в означенім напрямку. І дійсно, мало в Європі гірських валів, щоб були так самою тривкою політичною межею, як Карпати; хіба Піреней можуть рівнятися з ними. В сім також поясненні, чому жителі Галичини розмірно незначну роль відіграли в історії Західної Європи, а таку переважну в історії Східної, чого вимовний доказ дістав хоч би у сім факті: коли галицька (і володимирська) людність була в силі колонізувати величезні простори понад Дністром, Бугом і Дніпром, то в полудневім і західнім напрямі встигла заселити лише сам головний хребет Карпат. Звідси, й особливо з лукової лінії гір, впливає й різниця між обома підгір'ями, галицьким і угорським. Перше зв'язане нерозривно із головним хребтом, творить немов

органічне продовження його, одно велике передмур'я (*glacis*) у північно-східну сторону; друге ж, чи то скорим спадом у надтиснянський низ, чи то напрямом бічних хребтів, виявляє певну дисгармонію з головним фортом – великим карпатським валом. Коротко кажучи – з двох політичних сил, що межують із собою на сих верхах, перевага з самої природи по боці північного сусіда. Тим-то виясняється, чому в історії кожна середньоевропейська держава, що оперла свої межі об Карпати, мусіла безупинно змагати до того, щоб опанувати й північний бік Карпат, галицьке підгір'я, з усіма його приналежностями.

Погляньмо лише на мапу Європи та переконаємося, що Галичина – то один із найбільше центральних її країв; переконаємося, що з Перемишля до Бреста над Антлантником так само далеко, як до Астрахані над Каспієм; до Відня так само далеко, як до Києва; до Пустоозерська над Ледовиком – як до Гібралтару; до Петербурга як до Рима; до Стокгольма як до Солуня; до Копенгагена і Сунда – як до Царгорода і Босфору. Що ся осередність положення Галичини не вповні виявилася в дотеперішнім її політичним становищі, се пояснюється тим очевидним фактом, що “європеїзація” Східної Європи в економічнім і культурнім напрямі ще дуже не давня, що Катеринославщина, то ще не Шлезьк, а Чорне море ще і в приближенню не має такого зна-

чення, як Балтик, хоч, без сумніву, вже є на дорозі до здобуття його ваги, а може, й перевищення. Все така й давніша політична історія Галичини має – як побачимо нижче – багато прикмет такого центрального характеру.

Посідання Галичини дає середньоевропейській державі перевагу над краями Східної Європи. Бо, без переседи, Галичину можна назвати історичними воротами чи, як хто хоче, ключем між двома половинами Європи. Ся важна роля умовлена, окрім значення Карпат, також політично-географічним характером цілої галицької території. Перемишль – се головна твердиня не лише Австро-Угорщини (як твердиня виступає він у першій історичній звістці про нього), а й цілої середини Європи супротив Сходу. Тут аналогічні ворота, як Бельфорт-Штрасбург між Західною і Середньою Європою. Між сточищами Сяну і Дністра, Бугу і Стиру тягнеться Великий Європейський вододіл, що в політичній історії відіграв більшу роль, ніж самим політикам здається. Тому володіння такою важною вихідною і перехідною територією є для даної держави не лише імперативом закону самоудержання, а й найліпшою гарантією політичної переваги над просторами, що тут мають свій початок. Такими просторами є Посяння і Побужжя (до півночі), Подністров'я, Побожжя, Погориння і Постир'я (до сходу), що відкривають величні перспективи політичного й економічного

розвитку прикарпатської держави. Не треба забувати, що Галичина з сусідніми краями на сході – з природи одна з найбагатших в Європі, а під доброю адміністрацією була б благословенною землею з усіми даними для автаркії (добра земля, багаті ліси, нафта, сіль, залізо, вугіль і т. ін.). Правда, Галичина не має природних границь до півночі і сходу й тому питання оборони, які велять політичну межу пересувати з карпатського хребта на Дністер, Сян і Львівсько-Томашівське розточчя, так силують до дальшої експансії в сім напрямі доти, доки не зустрінеться природна границя на Пінських болотах, Дніпрі і Чорнім морі. Правдивість сього твердження доказує історія політична і воєнна Галичини. З неї видно, що *сей край належить до найбільше оспорюваних в Європі, з якого володінням держави доходили до найвищого політичного розвитку, а з його утратою були засуджені на поступенне знидіння*. За сей край пролилося дуже, дуже багато крові(т[ак] зв[ана] людова етимологія звідси виводила й назву “Червоної Русі”); коли менше, як у Ломбардії, Бельгії, Ельзасі, Шлезьку, то лиш тому, що Галичина довгі віки лежала осторонь західноєвропейського економічного і культурного життя.

Сьому політично-географічному становищу Галичини відповідає вповні й її етнографічний і культурний характер. Сей край лежить також у самій середині слов'янського світу, а українці,

його жителі, творять під язиковим оглядом типову перехідну слов'янську групу, яка, сполучаючи в собі елементи східного і західного, північного й південного слов'янства, творить своєрідний і самостійний тип у сім'ї слов'янських народів. Поміж науковими теоріями про правітчину слов'ян, без сумніву, найкраще заргументована та, що сю правітчину кладе на Галицько-Володимирські землі. Так само в антропологічному та етнологічному огляді українські галичани творять осередну, перехідну громаду не лише у слов'янським, а й в Європейським світі. Навіть культурне життя краю носить визначні прикмети того осереднього і перехідного характеру: не лише чотири різні релігійні обряди перемішані з собою, а й у пануючим греко-католицьким гармонійно сполучений східний обряд із західними догмами, візантійський стиль церков – із західною вокальною і пластичною штукаю. Так є не лише тепер, так було завсіди.

До сеї різnorodної ваги сього краю прилучає[ть]ся ще один момент, надзвичайно актуальний у нинішній хвилі, – національно-політичний. Галичина, в її історичних межах, племінно майже одноцільна; заселена племенем, якого вісім десятин – поза теперішніми межами, у південній Росії, на просторах природної і відвічної експансії краю, аж до натуральних границь. Різниця в національно-політичному становищі українців по сім і по тім боці австрійсько-російського кор-

дону така, що вище розви[ну]тій, хоч малій частині сього народу, в Галичині, припала роля (не перший раз в історії) бути розсадником політичної думки і національної свідомости серед одного з найбільших народів Європи – ідей, які самі собою мусять вести за собою політичний і господарський зріст цілої України, однозначний з остаточним упадком тої темної сили, що від довгого часу висить над Європою – з упадком Росії.

Опубл. за: "Діло". Відень, 1915. 20 лютого. Ч. 215 (7). С. 6-7.

(Підпис: С. Т.)

II. Історичний огляд

1. *Початки політичного життя Західної України.* Галицько-володимирські землі виступають на історичну сцену розмірно дуже пізно (після Київщини!), бо щотілько під кінець X в. Про час перед тою датою можемо висловлювати лише більше-менше бистроумні здогади. Поминаючи спірне питання, чи переказані арабськими письменниками звістки про велику і сильну слов'янську державу "Велиняна" (десь около VIII-X в.) зв'язані з українською Волиною чимось більше, ніж подібністю імен, чи ні, можна усталити деякі дані з-перед вище означеного історичного моменту.

Край над середнім Сяном і Дністром мусив бути заселений тою самою (українською) людністю, що жила й над Бугом і Стиром. На розточчю між тими ріками пере-

хрещувалися здавна три Європейські торговельні шляхи: один із Угорщини до Прибалтійських країв, другий – зі Шлезька у Київщину і Дніпро, та третій з перехрестя сих обох, уздовж Дністра і Пруту до устя Дунаю. Нинішні головні залізничні лінії в Галичині сходяться докладно з напрямом тих шляхів.

Сей важний комунікаційний вузол став уже дуже рано предметом завойовницьких змагань сусідніх державних організацій. З великою правдоподібністю можна впевняти, що се місце стояло під політичним впливом аварів (568–799), яких велика Наддунайська держава є дуже цікавим прототипом нинішньої Австро-Угорської монархії. По аварським розгромі згадана частина нинішньої Галичини попала, мабуть, у якусь зв'язь із головним переємником Аварської держави, з Великоморавським союзом (830–905). Коли мадьяри положили кінець сій – можна б сказати – другій передотечниці нинішньої Наддунайської монархії, то Галицьке Закарпаття, наскільки не встигало удержати своєї повної самостійності, підпало, ймовірно, під вплив Києва, де тоді норманські князі клали основи під політичну будівлю старої Русі. Та не надовго, бо з ослабленням власті їх у другій половині – середині X в. відчулася на північній боці наших гір сила Чеської держави, яка у 2-й половині того віку встигла розтягнути свої впливи на всі простори колишнього Великоморавського

союзу, м[іж] ін[шим] на Поодря (Шлезьк), Повисля (пізн[іше] Малопольща з Краковом) і Словаччину. Тоді-то власть чеських князів (більше або менше фактична) розтягнулася далеко на схід – по джерела рр. Бугу і Стиру (себто по Броди – дуже старинну місцевість), та, мабуть, на часи сього чеського володіння треба покласти початок Перемишля (Перемишль = Перемисль город, себто город Перемисла; подібно як Ярославль, Володимирь = город Ярослава, Володимира). Та отся світлість Чехії триває не довго; одна з перших її територіяльних страт довершилася на території нинішньої Галичини.

Київський вел[икий] князь Володимир В[еликий], властивий основатель Староруської держави, зараз на початку своєї діяльності дав позір на Європейське роздоріжжя в нашій країні і в поході воєнним 981 р. здобув Перемишль (се перша історична звістка про славу сьогодні твердиню) та т[ак] зв[ану] “Україну”, себто цілий ряд городів по лівій боці р. Буг, між ними найважливіший Червен (положення його непевне – як не коло Комарова, то коло Холма; він дав назву цілій території: “Червенські городи”, “Червенська земля”, опісля польськими хроністами фальшиво змінену і розтягнену на цілу Галичину як “Червону Русь”), та весь край, по Вепр і Вислок, піддав зверхності Києва. Про реванш Чехія не могла думати, бо незабаром (999) постигло її більше нещастя:

Галіцка-Волинське князівство у XIII ст. за «Гістарычны Атлас Беларусі. Т.1. Варшава-Менск, 2008.

утрата в користь новозорганізованої Болеславом I Польщі Шлезька і Краківщини на постійно, а решти країв – на якийсь час.

Взагалі ж політичний переверт у самім осередку Європи в останніх десятиліттях X в. має епохальне історичне значення. Зокрема, мотиви політики Володимира не безінтересні і для нинішнього політика. Ідея племінної єдності тоді була незвісна (і сама спільність була лише у найперших зав'язках), рішали лише мотиви політичні й господарські. Саме коротко перед тим комунікація Києва з Чорним морем і тодішнім культурним світом була вчасті розірвана, вчасті утруднена турецькими номадами печенігами, що заволоділи чорноморськими степами по обох боках Дніпра; тому заволодіння таким важним вузлом доріг між Бугом – Дністром – Сяном було, очевидно, однією із засадничих вимог в організуванні держави й успіх його давав чималі політичні й економічні користі державі, згл[ядно] князеві. В останніх часах висказувалися навіть погляди, що окупація Галичини Володимиром мала бути вступом до акції в напрямі завоювання Царгорода! Якби матір'ю сього погляду не була задалеко йдуча ретроспективність у вияснюванні історичних подій, то можна би сказати, що й тоді найпевніша дорога до Дарданеллів вела тудою ж, що й десять віків пізніше... В кожному разі, маємо право висловитися, що заволодіння Галичиною

981 р. причинилося до успішного підбою іншої сили і в іншому напрямі: до запанування християнства і грецької церковної культури у цілій Східній Європі. Нова ся сила, обхопивши і наш край, рішила скоро і раз на все про національно-культурну приналежність тодішніх наших предків.

Політична й економічна вага Галичини спокусила по смерті Володимира В[еликого] († 1015) польського короля Болеслава зв'язати наново сей край із завойованою на Чехах Малопольщею. Використовуючи незгоду між синами Володимира, [він] за поміч, дану одному з них (своєму ж зятеві Святополкові), одержує лівий бік р. Бугу (1018). Та польська окупація тривала коротко. По смерті Болеслава († 1025), за слабого його сина Мешка II, відвоював Червенські городи вел[икий] князь Ярослав, син Володимира (1030 і 1032) і скріпив західну межу своєї держави новим городом на лівім боці Сяну – Ярославлем. Від того часу західна і південна границя нашого краю зі зверхнього боку не була тривало переломлена до самої середини XIV в.

[Рукописна вставка: З другого боку, й сей край не дав себе тривало зв'язати з осередком тодішньої Русі – Києвом. Економічно-географічні й племінно-культурні окремішності західних земель – Волині й Галичини – перли їх до нац[іонально]-політичної окремішності і творення самостійних осередків нац[іонально]-політичного життя.

Сей сепаратизм від Києва, що тоді був символом єдності всієї Русі, як тепер Москва чи Петербург, доводить до того, що у 80-х роках XI в. являється Галичина під володінням 3-х братів Ростиславичів]⁴.

2. *Самостійна Галицька держава XI і XII в.* Староруська держава зі своєю столицею у Києві відіграла в історії Східної Європи подібну роль, як Франконська держава – у Західній із столицею в Ахені. Обі держави не могли удержатися довго в об'ємі свого найбільшого зросту, наслідком географічних, господарських, культурних і немоловажних династичних обставин та різниць, і розпалися рано на більш органічні і природно умовлені державні твори. При сім процесі навіть первісні назви обох державних великанів зазнали подібної долі: обі на своїм первісному ґрунті зійшли до ролі партикулярного означення (русини, франки), а своє державно-політичне і національне значення удержали по нині на первісно чужій, завойованій території (Росія, Франція). Хід історії в обох половинах Європи не дає підстави ані німцям, ані українцям жалувати, що їх первісні універсальні монархії не удержалися, бо якраз сей упадок причинився до витворення їх національних індивідуальностей.

Упадок Староруської держави почався дуже рано: вже Володимирів син Ярослав не володів цілою спадщиною (лиш по Дніпро), а

по його смерті(† 1054) сей процес розвивався скоро, а назверх виявлявся найбільше постійним упадком політичного значення Києва. Причини його падіння були: 1) опанування степів половцями, що були далеко тяжчим ворогом, ніж їх попередники печеніги (знищені Ярославом 1036 р.), і що зіпхнули столицю старої Русі до становища крайнього города; 2) численність династії і хиби її фамілійного права тягли за собою ділення держави і межусобиці, головно за честь сидіти на Київським престолі, аж до злобного руйнування предмету спору; 3) розвій провінцій, положених щасливіше від Київщини, і змагання їх династій до повної незалежності і до панування над Києвом. Всі ті причини довели до того, що по сім боці Дніпра почали вже у другій половині XI в. усамоствійнюватися дві головні землі, по сім і тім боці р. Буг, себто Волинь (Володимирія) і Галичина.

Ся остання має вже у 80-х рр. свою власну династію княжу, трьох братів Ростиславичів, що сиділи на окремих уділах, одначе вели спільно дуже одноцільну політику: Рюрик († 1092) – у Перемишлі, Володар († 1125) – у Звенигороді (к[оло] Львова, що опісля займає місце Звенигорода), опісля у Перемишлі, та Василько († 1125) – у Теребовлі. Спадкоємцем усіх уділів став остаточно Володарів син Володимирко († 1152), який осередком політичного життя всієї країни зробив Галич (1134), від якого пішла назва краю. Нова сто-

⁴ [Вставка за: ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 11. Арк. 16-17 (архівної нумерації)].

лиця й ціла земля розцвіла голов-но за Ярослава (1152–1187), якого вла-сть сягала вздовж Дніпра і Пру-та по море й Дунай. На його сині Володимирі II (1187–1199) вигасла перша галицька династія, яка ви-дала ряд визначних індивідуаль-ностей і, т[ак] ск[азати], сотворила Галичину в політичній розумінню.

Се діло політичного усамостій-нення Прикарпаття було дуже трудне і було осягнене після ці-лого ряду кривавих війн, осо-бливо важких до середини XII в., з усіма сусідами, а найбільше з двома: волинською Володими-рією й Угорщиною. Саме геогра-фічне положення Галичини й Во-лодимирії мусіло бути джерелом безнастанних конфліктів між обо-ма краями, згл[ядно] їх князями, що змагались до поширення своїх посіlostей коштом противника. Становище Ростиславичів було в сій боротьбі настільки трудніше, що володимирські князі найшли, окрім поляків, дуже сильного со-юзника в Угорщині, якій молоде князівство не було бажаним сусі-дом. В році 1099 рішили союзники прямо розібрати посіlostі Ростис-лавичів, одначе похід угорського короля Коломана на Перемишль скінчився катастрофою (якраз на сім полі, де в жовтні 1914 р. такої самої долі, від переважно угор-ських оборонців Перемишля, за-знали москалі!). Окружений віду-сіль ворогами князь Володимир-ко найшов для себе союзника аж у суздальській династії Монома-ховичів, які у змаганнях підчини-

ти Київ Суздаlevі (к[оло] Москви, його переємниці) почали довго-літню завзяту боротьбу із волин-ською династією Мстиславичів та з їх знаменитим представником Ізяславом (1136–1156). Антагонізм цих двох княжих династій – то пер-ша історична боротьба між Укра-їною і Московщиною, а союз га-лицького князя з сею другою мож-на б назвати першою проявою політичного москвофільства на нашій землі. І в сій боротьбі бере живу участь Угорщина, очевидно, по боці Ізяслава. Король Гейза II⁵ (жонатий із сестрою Ізяслава) під-німає цілий ряд походів за Кар-пати, одначе велика ся боротьба не принесла рішучого і тривкого успіху жодній стороні, а Київ, го-ловний предмет спору, потерпів найбільше – зруйнований по-вар-варськи суздальцями (1169), стра-тив решту свого передового ста-новища і політичної вартости. Га-личина, мимо тяжких годин, осто-ялася і за Володимиркового сина Ярослава тішилася навіть довшим спокоєм і культурно-господар-ським розвитком. Щотілько за Во-лодимира II стала на короткий час угорською провінцією. Сей князь, прогнаний із Галича володимир-ським Романом, привів угрів, які, щоправда, відібрали наддністрян-ську столицю, одначе посадили в ній угорського намісника (1188), а Володимира ув'язнили і завели на Угорщину. Та князь утік із неволі, найшов поміч у цісаря Фрідріха I,

⁵ [Гейза II (угор. *II. Géza*; 1130–1162) – угорський король (1141–1161 роки) з династії Арпадів].

й засів наново у Галичі (1189). Історичний слід сеї перелетної угорської окупації полишився у титулі угорських королів: *rex Haliciae* або *Galaciae*. По безпотомній смерті Володимира II більше як столітній антагонізм галицько-володимирський закінчився унією обох країв під Ізяславовим внуком Романом В[еликим] (1200).

[Рукописна вставка: З-поміж сусідніх держав лише Угорщина мала вплив. Боротьби, які зводили перші галицькі князі Ростиславичі з володимирськими князями, давали нагоду Угорщині не лише вмішуватися у сі спори, а й спонукали пробувати здобути Галичину для себе. Творення Ростиславичами нової держави за Карпатами, їх войовничий характер, який, певно, нераз виявлявся у набігах на угорський бік гір, ішло в розріз із політикою Коломана, що вспів завоювати Хорватію, Далматію і Боснію. Тому-то він укладається з Ярославом Володимировичем і, за ціну відступлення частини Галичини, рушив 1099 на Перемишль, де, одначе, потерпів велику невдачу.

Ворожнеча між Галичиною й Угорщиною пережила й Коломана, і перших галицьких князів, і виявилася навіть родинним зв'язком (Ґейза II – шваґер Ізяслава Мст[иславича]). Політика Ґейзи II супроти Галичини не була, одначе, диктована заборчими планами, що [з'явилися] аж тільки по смерті Ярослава, коли малоздатний Володимир II утік із Галича на

Угорщину і просив у Бели помочі проти Романа Мстиславича. Супротив угор[ської] помочі Роман покинув Галич, та угри не віддали його Володимирові, лише полишили намісника і залогу, а Володимира потягли на Угорщину, де держали інтернованого. Та сьому вдалося утекти і знайти протектора у Фрідріху I, який подбав у введення його у Галичину. З угорської окупації полишився лише титул *Rex Galiciae*. Угри не вмiли з'єднати собі людину]⁶.

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 27 лютого. Число 216 (8). С. 1-3.

(Підпис: С. Т.).

3. *Галицько-Волинська держава.* Це політичний твір Романа – одної з найбільш героїчних постатей в українській історії, хоч званої лише з дрібних літописних фрагментів. Злучення обох ворожих країв в одну політичну цілість було олицетворенням української політичної ідеї против змагань нового панрусизму, репрезентованого після згаданого вище занепаду Києва, суздальсько-московськими князями. Вихований під впливом західноєвропейської культури, прихильник католицизму, бере під свою власть і осередок релігійно-культурного життя Східної Європи, Київ, й обезпечує його своїми лицарськими походами від нападів степовиків – половців з-над Дону,

⁶ [Рукописна вставка за: ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 11. Арк. 18 (архівної нумерації).]

для яких був “львом, тигром і крокодилом”. Розширивши (в порозумінню з Німецьким орденом) свої володіння на північ вздовж Бугу до р. Нарви, володів Роман територією, яка давала йому почесне місце в Європі і робила бажаним союзником. З Угорщиною жив у найліпшій згоді, а в Німеччині був сторонником Гогенштаворів⁷. Як такий, попав він у конфлікт із польським князем Лестком і впав у боротьбі під Завихостом (1205) у розцвіті життя і політичних планів. Одно з найбільших нещасть в нашій історії, та не лише в нашій, а й цілої Середньої Європи. Національне нещастя виявилось в тім, що в державі, заледве сконструйованій Романом, при дитячим віці його синів, віджили всі супротивні течії, яким загальноукраїнська держава була немила або недооцінена, та спровадили на край страшний (40-літній!) політичний заколот, полученний із опустошенням, чужими наїздами, окупаціями і т. ін., а що найважливіше – край став безсильний і безрадний супротив такої світової катастрофи, як інвазія монголів в Європу. Недостачу Європейського передмур'я, у стилі Романа В[еликого], відчули тоді болючо й сусідні краї: Угорщина, Польща, Німеччина.

Оба Романовичі: Данило й Василько, хоч визначні постаті на-

шої історії, не доросли до батькової міри, та головно з вини обставин. У часах патримоніального права, коли держави не відділяє ніхто від особи князя, немовлячий їх вік був найбільшою перепороною у продовженню і довершенню батькового діла. Галицько-володимирська унія, після більш як 100-літньої боротьби між обома краями, мала забагато зверхніх і внутрішніх ворогів, щоб удержатися й далі без глибоких потрясінь. Ідею єдності обох країв репрезентував Данило (1205-1264), і йому прийшлося ждати і боротися, серед успіхів і невдач, як тріумфатор і вигнанець, цілих сорок літ, закися ідея вповні здійснилася. Політичні перепони в сім ряді зусиль походили з боку: 1) галицького боярства; 2) споріднених княжих династій; 3) сторонніх держав⁸.

На галицькім ґрунті виросла своєрідна боярська верства, якої генеза мало ясна та якої історична роль дуже характеристична й однакова у всіх віках аж до нинішнього дня, без огляду на національно-культурну еволюцію сеї аристократії і без огляду на політичну долю й державно-правне становище Галичини. В характері свого невмирущого боярства лежить основний рис анархізму, що виявляє[ть]ся в непогамованім нахилі до самоволі, в жадобі власті, в

⁷ [Гогенштауфени (Hohenstaufen) – династія південнонімецьких королів та імператорів Священної Римської імперії у 1138–1254 роках].

⁸ [Далі у тексті рукопису (арк. 28-29) є два перекреслені автором речення про претензії чернігівської династії на Галичину, які завершилися трагічно у 1211 році].

безоглядності супротив підданих, в непокірності й віроломності супротив князя, при рабських формах у відношенні до нього одночасно – нещастя для кожної держави з таким живлом. Сильна рука Романа давала собі раду з ним, та за Данила скоїло воно дуже багато лиха. Само ділилося на родові котерії, які, без глибокої політичної чи соціальної думки, готові були на услуги кожному претендентові або суперникові, який умів їх відповідно винагороджувати. Маємо навіть приклад, що один із бояр посягнув навіть за княжою короною і дійсно короткий час сидів у Галичі (1214). Подібним духом кормоли й непокірності були овіяні й єпископи.

Такою безідейною боярською опозицією користувалися різні суперники Романовичів до Галицького стола (до Володимирського – менше). Перші поважні кандидати були з чернігівської династії, сильно роздробленої, під впливом суздальської політики. Споріднення з Ростиславичами (через Ярославну, жінку Ігоря Святославича, героя “Слова”) дало підставу трьом братам Ігоревичам, при допомозі усяких давніших Романових ворогів та місцевого боярства опанувати Галич, де, однак, по недовгим часі стрінула їх соромна смерть на шибениці з рук того самого боярства (1211). По короткотривалім узурпаторським володінні боярина Володислава Кормільчича заважила в Галичині угорська політика.

Тодішній король Андрій II, приятель Романа і його вдови, виступив таки зараз 1205 р. в характері опікуна малолітніх дітей, яких тодішнім звичаєм уважав своїми васалами, й на тій основі почав до давнішого титулу *rex Galiciae* додавати ще *rex Lodomeriae* (Володимирії). Та його особисті невисокі кваліфікації, недостача засобів, хрестоносний похід і безнастанні непорозуміння зі шляхтою були причиною, що ся опіка була здебільшого фіктивна й аж узурпація Володислава приневолила його до більше рішучих заходів, однак – по традиції 1188 р. – не в користь Данила, а для свого сина Коломана, якого – на основі спишської умови – подружив з Саломеєю, дочкою краківського князя Лестка, посадив у Галичі (1214) й коронував за згодою папи на короля. Нова королівська пара була ще також у дитячій віці, власть спочивала у руках угорських воевод, а сі менше всього дбали про симпатії галицької людности. На сім не лише розбився план Андрія, і самих визначних галичан, завести релігійну унію в краю (Галичина належала до Київської митрополії), а й само панування Коломана підтялося. Інтриги Лестка й заходи елементів неохочих уграм і унії спровадили у Галичину руського “Ричарда Львине серце” – Мстислава Удалого, перед тим новгородського князя; він взяв Галич і полонив самого Коломана (1220). Супротив того угорський король мусів призна-

ти Мстислава галицьким князем, натомість сей віддав Перемишль другому угорському королевичеві, Андрієві (1222). Незабаром зорганізувалася опозиція і проти Мстислава, а осередком конспірації був Перемишль. Дійшло до конфлікту. В Галичі засів Андрій (1221), а Мстиславові полишилося лише Поділля, незабаром і чернецтво. Тепер виступив на сцену відпиханий досі дідич Галичини – Данило. З рр. 1230-1233 веде він зі змінним щастям боротьбу з Андрієм, який і вмер обложений у Галичі. Недалека по сім смерть самого короля Андрія II (1235) закінчила змагання Угорщини обезпечити Арпадам панування в Галичі – політику, що, ведена іншими руками, могла б була довести до іншого успіху. Попри свою перемогу над угорським королевичем, Данило й далі признає номінальну зверхність Угорщини над Галичиною, та новий король Бела IV був зразу неприхильний йому і почав підпирати нового претендента Ростислава (з черніг[івської] династії), якого зробив своїм зятем. Нова боротьба за Галич скінчилася щотілько 1245 р. у битві під Ярославлем, де Ростислав з угорським військом і своїми галицькими сторонниками був рішучо розбитий й подався на Угорщину (так став він баном Славонії). Услід за сим почалися між Галичиною й Угорщиною приязні відносини: взяло верх зрозуміння спільної небезпеки і спільних політичних цілей, а висловом його була й ро-

динна зв'язь (Лев Данилович оженився з королівною Констанцією).

Успіх Данила під Ярославлем мав не так політичну вартість, як династичну. В політичнім напрямі належне використання його було вже неможливе, з огляду на той переворот на Сході, який настав наслідком великого монгольського наїзду і якого жертвою став Київ (1240), саме у хвили, коли Данилові пощастило й тут відновити Галицьке намісництво. Наїзд мав катастрофальні наслідки для українського народу взагалі, а Галицько-Володимирської держави зокрема. Татари не спинилися на Дніпрі, а взяли під свою безпосередню владу край аж по лінію Случ – Ушиця, значить – мало не до нинішньої східної границі Галичини. Поминаючи повне запустіння тривко обсаджених просторів, також усі західні території держави потерпіли страшне зруйнування, подібно як і Угорщина.

Попри всі ті нещастя, Галичина-Володимирія мусіла зазнати й того, що й її пан Данило мусів покоритися особисто ханові в його обозі над дол[ішньою] Волгою, куди вибрався зараз після перемоги над Ростиславом. Се прикре упокорення князя не було, що правда, однозначне з васальною залежністю, одначе відношення фактичних сил між Галицько-Волинською державою і Золотою Ордою було таке, що першій не було іншого вибору, або як користися безумовно другій (подібно як робили московські князі), або

готовитися до рішучої розправи з нею. Лицарський Данило вибрав, очевидно, се останнє. І він присвятив останні десятиліття свого життя ідеї реваншу й визволення. Будова і скріплювання городів при допомозі привілейованих німецьких колоністів мала піднести оборонність самого краю. Тоді повстав Львів на місці занепамого Звенигорода, а перед ним іще Холм, зацвів Володимир ("город, якого і в Німеччині не видано") й ін.; натомість тратив щораз більше свою вартість Галич, з огляду на спаралізування татарами торговельної дороги по Дніпру і Пруті. Окрім того, Данило переймився, під впливом папського посла Платона Карпіні до Золотої Орди, ідеєю спільного хрестоносного походу проти татар та виявив чимало енергії у зав'язуванні політичних союзів.

Найперше, очевидно, треба було мати прихильність найважливішої моральної сили тодішнього політичного світу – Апостольської столиці. По довгих переговорах між Данилом і папою Інокентієм IV порозуміння між обома сторонами виявилось 1253 р. коронацією Данила на короля і приступленням галицько-володимирської Церкви до унії з Римом. Тривкий по Ярославській битві союз із Угорщиною довів до того, що Галичина взяла діяльну участь у боротьбі за спадщину по австрійських Бабенбергах: після порозуміння Бели IV з папою подружився Данилів син Роман із ав-

стрійською дідичкою Гертрудою і виступив до боротьби з Оттокаром Чеським, одначе, не маючи достаточного піддержання з боку Бели, уступив з нерівної конкуренції; батько ж його помагав ще Белі в битві під Кройсенбрун[ом]. Поза тим дбав Данило про союзників у Польщі, Литві і в Пруссії (1254), одначе татари слідили пильним оком сі його політичні заходи і кількома походами на Данилові землі, головно великим наїздом 1259 [р.], розбили всі його надії на прогнання татар за Дніпро. Поминаючи смерть Інокентія IV, звісно, що політична ситуація в середині XIII в. просто виключала здійснення плану хрестоносного походу у Східну Європу. Наша держава не лише була зруйнована наново татарами, а ще володарі її були присилувані власними людьми розкинути міські укріплення, немилі диким степовикам. По сій великій політичній невдачі, яка повела за собою й упадок церковної унії, зламаний Данило жив недовго († 1264), а трохи згодом умер і його брат Василько, що весь час стояв у політичній тіні брата, володаря, який серед менше трудних обставин був би блискучим політичним феноменом з огляду на свою лицарську, постійність, культурність і гуманність.

Негативний – загалом беручи – результат Данилової політики в останім 20-літтю панування був причиною, що син його Лев (1264-1301) змінив дещо дотеперішні політичні принципи і дійсно

завдяки тому здобув кращі успіхи, ніж його батько. З татарами намагався жити у згоді і не вагався брати участі в їх походах у сусідні краї (Угорщину, Польщу й Литву), щоб тільки охоронити, по змозі, свої краї від спустошення. Близьке його споріднення із Арпадами дало йому нагоду виступити з претензіями свого сина Юрія до спадщини по них і взяти участь у боротьбі за неї при кінці XIII в. Знайшовши на Угорщині прихильну партію шляхти, опанував він північно-східні комітати з Мункачем, які наслідком того близько одного людського покоління входили у склад Галицько-Володимирської держави. На ці часи припадає племінно-церковне формування т[ак] зв[аної] Угорської Русі. У зв'язи з угорською політикою Льва були його відносини до Чехії. Король В'ячеслав II змагав до заволодіння цілою Польщею і велику частину свого успіху в сім напрямі завдячував щирому другові Левові Галицькому, з котрим станула спеціальна умова щодо Угорщини і Польщі. Поза тим продовжував Лев прихильні відносини з німецькими лицарями у Пруссії, здебільшого коштом Литви.

Політичні успіхи Льва дали змогу його синові і наслідникові Юрієві I (1301-1308) піднести блиск свого панування коронацією на короля. Взагалі початок XIV в. – се момент повного розцвіту Галичини-Володимирії, безперечно, найсильнішої тоді держави в сій ча-

стині Європи. Се її становище було умовлене хвилевим занепадом татарської могутності внаслідок внутрішнім розстроєм Угорщини, Польщі і Литви. В тім же часі процес диференціації старої Русий відокремлювання українських земель від московських, початий ще в XI в., поступив дуже сильно наперед, обхопивши сферу досі спільну для цілої Східної Європи – сферу церковної організації. Се стояло у зв'язи з історичною долею Києва.

“Мати городів руських” страшила, щоправда, вже давно своє політичне значення як столиця Руси, однак задержала давній характер релігійного осередка для цілої Східної Європи. Опанування Києва татарами не лише відібрало Гал[ицько]-Володимирській державі змогу користуватися його ідеальним капіталом. Під кінець XIII в. київський митрополит, хоч родом галичанин, бачив себе приневоленим перевести свою столицю з Києва у Московщину, якої князь був постійним васалом Золотої Орди. Не даром Московська церква поминає сього митрополита як святого; своїм (невласновільним) ділом дав він московським володарям у руки неоцінений капітал, який донині приносить високі відсотки московській політичній ідеї (патріархат і царепапизм). Така доля Київської митрополії не могла не журити галицьких володарів, і у зв'язи з сим були, з одного боку, нахил їх до ідеї церковної унії з Римом, з другого – змагання утворити окрему Галицьку митро-

полію, незалежну від Московської. Справа унії, живо деструктованої у XIII в. серед усього східного християнства, не довела до сподіваного успіху як в інших краях, так і в Галичині. Без огляду на прихильність князів і самого духовенства, не встигла унія пустити глибокого коріння ані в XIII, ані XIV в. з різних причин, про які тут годі говорити, в кожному разі тодішні заходи підготували до певної міри ґрунт під пізніший розвиток церковної злуки, що стала неначе національною українською релігією. І змагання утворити самостійну Галицьку митрополію зустрічали чималі труднощі. Енергічним заходам Льва I і Юрія I, зараз по упадку Київської митрополії, вдалося виєднати у царгородського патріарха поставлення окремого митрополита в Галичі (1303), та московський князь інтригував всіма способами в Царгороді доти, доки не добився скасування Галицької митрополії (1347). Справа ся, одначе, віджила по упадку Галицько-Волинської держави.

Передчасна смерть короля Юрія I була аналогічним нещастям для держави, як смерть Романа В[еликого]. Малолітні сини Юрія Лев і Андрій (1308–1323), виховані під впливом реставратора Польщі Володислава Локтика, знайшлися в дуже трудних обставинах, з огляду на зріст і скріплювання всіх сусідніх держав. Кандидатура їх до Угорської корони проти Карла Роберта скінчилася утратою закарпатської посілості;

поодинокі приграничні простори перейшли до Польщі або Литви, вкінці самі князі в боротьбі з татарами за визволення Київщини лягли головами. На них вимерла мужеська лінія потомків Романа В[еликого], а після кільколітнього заколоту власть у Галицько-Володимирській державі опинилася в руках сестрінка попередніх князів польсько-мазовецького князя Болеслава, що під іменем Юрія II закінчує ряд самостійних володарів Галичини-Володимирії (†1340). Мимо свого польського (по батькові) роду старався він покласти певні межі тодішньому зростові Польщі, і в тій цілі не лише піддержує традиційний прусько-галицький союз, диктований спільними інтересами супроти Литви, а ще й розширює його, з огляду на подібну спільність інтересів супроти Польщі. Ся політика, одначе, не принесла бажаного успіху. З одного боку, наступив тісний союз між Польщею й Угорщиною (1339), а з другого – Юрій II попав у (мало роз'яснений) конфлікт із галицьким боярством та переплатив його своїм життям на поч[атку] 1340 [р.].

На галицько-володимирській землі кинулися тепер жадні сусіди.

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 6 березня. Число 217 (9). С. 1-5. (Підпис: С. Т.).

4. *Боротьба за Галичину в XIV в.* Смерть останнього галицько-володимирського князя дала привід мало не до 60-літньої боротьби за

спадщину по нім. Участь у ній беруть зразу чотири політичні сили: Угорщина, Польща, Литва і татари, та останні, будучи в постійнім упадку, мусіли скоро уступити. На середину XIV в. припадає політичний розгін всіх трьох згаданих держав, особливо Литва виявляла велику експансивну силу в полудневім напрямі. Князі її, здавна посвоячені з руськими княжими родами, готовилися повторити подекуди роль династії Рюриковичів у Східній Європі, а Галицько-Володимирську державу вже перед тим відсунули з півночі до рр. Бугу і Прип'яті. Тепер же один із них, Любарт Гедимінович, споріднений також із Юрієм II, виступив як кандидат до Галичини і Володимирії, одначе у сім змаганні зустрівся з подібними претендентами Угорщини й Польщі. Права Угорщини до наших країв впливали зі знаного нам уже попереднього відношення між обома сторонами; в порівнянні із сими правами, претензії Польщі були майже без теоретичного оправдання, одначе тодішні її взаємини з Угорщиною були того роду, що остаточно весь спірний предмет опинився в польських руках. З одного боку, страта Шлезька в користь Чехії, а східного Помор'я (тепер зах[ідної] Пруссії) – в користь Німецького ордену приневолити молоду (новозорганізовану) Польську державу і її талановитого володаря Казимира В[еликого] вложити цілу енергію в завоювання того Европейського осередку,

яким була Галичина; з другого боку, династична угода між польськими П'ястовичами й угорськими Анджьовинами (1339)⁹, яка довела до часової унії (1370-1382), скоординувала на довший час політичні змагання обох держав, чи радше – як опісля показалося – запрягла угорську до служби польським цілям. Перші походи Казимира при угорській помочі на Галичину не принесли бажаного успіху. Володимирія з краєм півім боці Бугу (Белз, Холм) опинилася в руках литовців, Галичина ж ще цілих дев'ять літ (1340-1349) удержала фактичну самостійність під проводом одного зі своїх вельмож, перемиського воєводи Дмитра, який одночасно признавав зверхність всіх трьох конкуруючих держав. Зворот наступив по його смерті, коли Казимирові вдалося захопити цілу Галичину і хвилево все Побужжя з Белзом і Володимиром аж по Берестя на північ. Одначе сей успіх був дуже нетривкий, як на сили польського короля. І тоді-то станула умова між Польщею і Угорщиною (1350), в якій зазначено, що угорські королі мали й мають дідичні права до Галичини й Володимирії, та польський король буде володіти ними до кінця свого життя,

⁹ [Засновник угорської гілки Анжуйської династії Капетингів Карл I Роберт (1288-1342) – король Угорщини, титулярний король Галичини та Володимирії (1301-1342). 1339 р. уклав із польським королем Казимиром III договір у Вишеграді про те, що у разі, якщо у цього правителя Польщі не буде синів, то його спадкоємцем стане угорський королевич Лайош – син Карла I та сестри Казимира III Ельжбети].

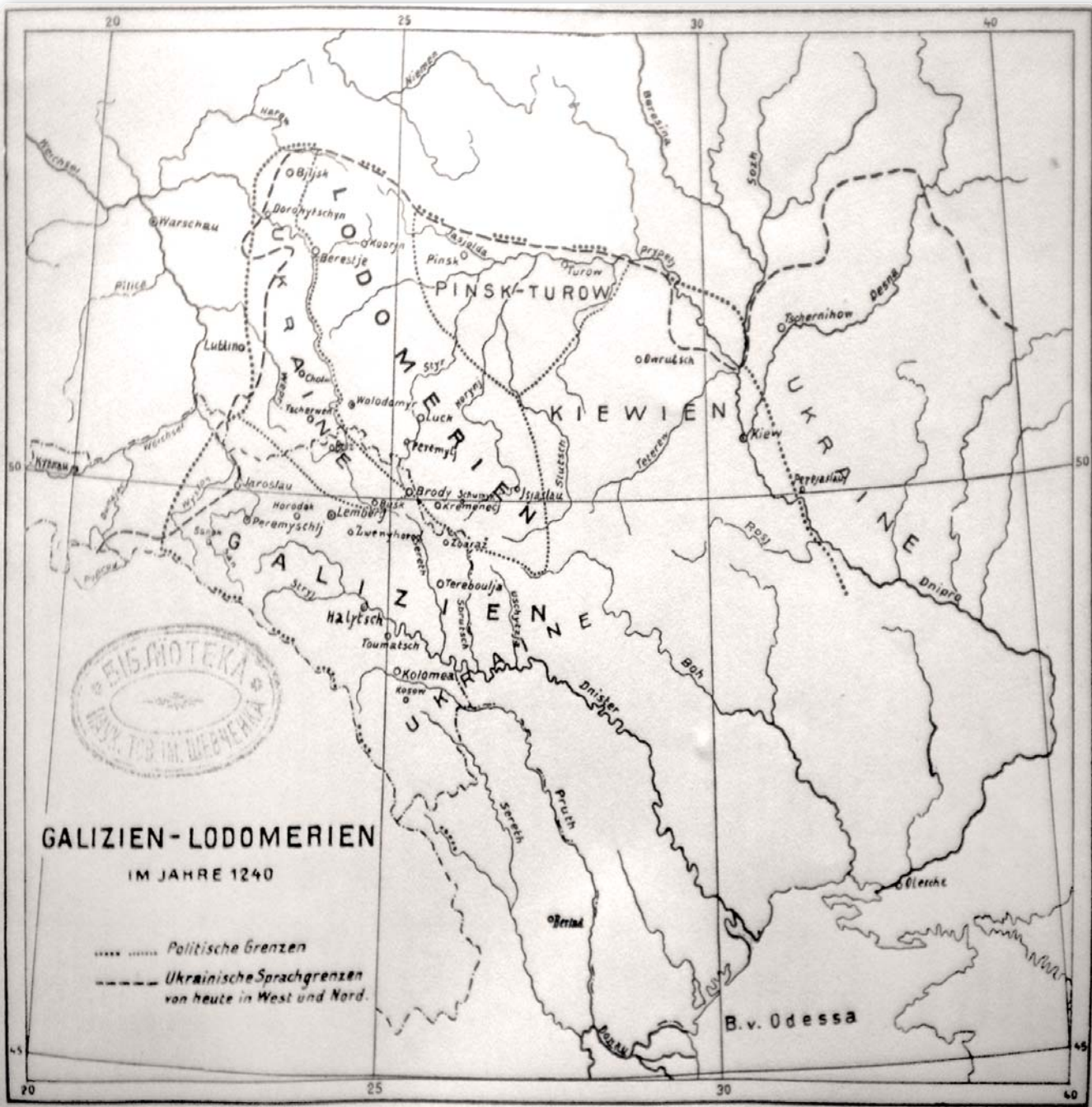
а після того ці краї переходять до Угорської корони; тільки в разі, якби Казимир полишив по собі сина, Угорщина заплатила б йому 100 000 фл.¹⁰ відправи. На основі сеї умови угорський король Людовик бере сильну участь у боротьбі з Литвою (1351, 1353), що закінчується аж 1366 р. формальним поділом Галицько-Волинської держави: Галичина з західною Волиню остала при Польщі, східна Волинь із Луцьком – при Любарті, а Белзько-Холмська земля (“Україна” по лівім боці Бугу) – при лит[овським] князю Юрію. Смерть Казимира (1370) змінила відносини настільки, що ціла Волинь (з Володимиром) перейшла у литовські руки, а Галичина, по мислі умови 1350 [р.], припала Угорщині.

Литовські князі пробували згодом заволодіти й Галичиною, та спровокували великий похід Людовика на Белз і Холм (1377), що закінчився упадком князя Юрія й обкороєнням посіlostей Любарта (Брідщина), який був приневолений признати над собою зверхність Угорщини. Галичину віддав Людовик наперед своєму палатинові Володиславові, кн[язю] опольському, і сей правив нею [з] (1372 до 1378 [р.]), то як намісник (*gubernator*), то як князь (*dominus et heres*), опісля [її] прилучено безпосередньо до Угорщини, з окремим генеральним старостою на чолі.

¹⁰ [В Угорщині грошова одиниця флорентинус (пізніше форинт) використовувалась як валюта з 1325 року за правління Карла I Роберта].

По смерті Людовика (1382), коли одна його дочка стала угорською королевою (Марія), друга – польською (Ядвіґа), питання державно-правної чи радше патримоніальної приналежності Галичини стало предметом спору між обома державами. Польща, довівши до подружжя своєї королеви з вел[иким] кн[язем] литовським Яґайлом і до польсько-литовської унії (1385), ужила всіх способів, щоби удержатися при, тепер уже безумовно потрібній для неї, Галичині: Ядвіґа іде особисто в похід, проганяє угорські залоги і проголошує анексію Галичини до Польщі (1387). Сталося се всупереч заходам згаданого кн[язя] Володислава, що “записав” наш край чеському королеві В’ячеславові, одначе не міг нічого вдіяти при пасивності чи радше слабості Угорщини. Новий її король Жигмонд¹¹ старався лиш дипломатичними заходами запевнити права Угорської корони до Галичини (1412, 1415, 1423), одначе поза повторення засад, висловлених в умові 1350 [р.] справа не вийшла. Галичина полишилася при Польщі аж до 1772 р.; політична увага Угорщини мусіла звернутися в іншій напрямі (поминаючи епізод 1657 р.), й історичні права її до Закарпаття відозвалися щотільки при нагоді першого розбору Польщі.

¹¹ [Сигізмунд I Люксембург (1368–1437) – король Угорщини, титулярний король Галичини та Володимирії (1387–1437 роки), Богемії (1419–1421, 1436–1437 роки), імператор Священної Римської імперії (з 1433 року), останній представник династії Люксембургів].

Галицько-Волинська держава у XIII – XIV ст.

5. Галичина під Польщею (1387-1772). Прилучення до Австрії. Уявім собі історичну карту Середньої Європи у 2-й половині XVI в. Ціла майже східна і середня частина Галичини належить до Угор-

щини; західна, за Вислоком, належить до Польщі, яка без мала має такі границі, як нинішня російська Польща; Шлезьк належить до Чехії, що остає в династичній зв'язи з Угорщиною; устя Висли

належить до Пруссії; простори ж від Бугу по Балтик, джерела Дніпра й Чорне море – до Литви. Між Польщею й Литвою зав'язує[ть]ся унія (1385) – чи не маємо готового сурогату нинішньої Росії? І против кого одразу обернулася сила злучених держав? Против Чехії – Угорщини, якої Закарпатська провінція була невідгидним терням у польсько-литовським державнім тілі і її анектування (1387) було не так довершенням унії (воно ще не зараз прийшло), а просто передумовою вдатности сього важного союзу. Услід за тим Польсько-Литовська держава кинулася з усею силою на здобуття берегів Балтійського моря коштом Пруського ордену (1410). Чи не нагадуються тут наші дні? Коли коротко тривала Київська держава Володимира В[еликого] з імени і традиції може зватися, до певної міри, метеоричним прототипом нинішньої Росії, то Польсько-Литовська держава поновлює сей тип вірніше та, що особливо важно, тривніше.

Правда, Польсько-Литовська держава не встигла відіграти тої ролі, якої можна б сподіватися по корисних обставинах положення і народження та по перших її політичних успіхах, все ж таки до середини XVII в. була вона Європейською великодержавою. Односторонній розвиток її внутрішнього політичного життя (невгамовне панування шляхти, релігійна нетерпимість супротив православних і національний гніт супротив українців) відібрав державі

розгін назверх (тим охоронилася Угорщина від небезпеки польської експансії за Карпати), спровадив маразм, розклад і анархію у середину. Типовий зразок такої соціально-політичної і національно-культурної хвороби польсько-литовського державного організму давала якраз Галичина (В. Лозинський "Prawem i lewem")¹².

Вона удержала свої історичні межі як окрема адміністраційна територія, т[ак] зв[ане] Руське воєводство (з землями: Перемиською, Сяніцькою, Львівською, Галицькою, Тереховельською і Холмською) з енклавою Белзького воєводства – весь час приналежности до Польщі. У хвили прилучення Галичини всі інші землі колишньої Галицько-Вол[одимирської] держави разом із Задніпров'ям належали до Литви, яка, помимо персональної унії, була зразу у внутрі зовсім самостійною державою. Цікава річ, що поляки відразу впали на сю думку, якою 300 літ опісля зачудував Європу французький король Людовик XIV, почавши реуніонну акцію. Вони стали на становищі галицького історичного права, почали домагатися від злученої Литви відступлення всіх українських земель і добилися остаточно (в Люблінській унії 1569 [р.] того, що польсько-литовською межею стала Прип'ять і Сож. У з'єдинених тим способом українських землях

¹² [Łoziński Władysław. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. Lwów, 1903. Tom 1; 1904. Tom 2].

почався живий національно-політичний і культурний рух. При сім Галичина з її давньою історичною традицією відіграла передову роль, даючи всім іншим землям ідейний напрям і доставляючи ряд визначних полководців, політиків і письменників. Відновлена Казимиром В[еликим] Галицька митрополія зіллялася, після об'єднання українських земель, з відновленою Київською. Та увесь український національний рух мав антипольський характер – із причин, діткнених вище. Слабий бік українського життя лежав наперед у тім, що українські землі були польським заднім краєм (*Hinterland*), що політична українська сила (козацтво) осереднулася на степових відкритих і малолюдних окраїнах (запорозька узброе-на рука була задалеко від галицької голови), і тому змагання українців до політичної емансипації, мимо хвилевих блискучих успіхів, остали, загалом беручи, безуспішними і дали лише можливість московським царям вілляти живого духа у мертву стару традицію Суздаля і почати з іншого кінця, з-над Волги “збиранє руських земель” – процес, що почався уже третій раз в історії Східної Європи і відбувся головню коштом Польсько-Литовської держави.

До 1795 року західна границя Росії просунулася по Німан – Наров – Буг – Збруч. Поза нею з українських земель остала лише Галичина з Белзько-Холмською землею і скравком Волині, що силою

поділових трактатів 1772 і 1795 рр. припали, як колишне добро Угорської корони, Габсбургам (умовлена східна границя мала бути первісно Серет, та австрійському правительству вдалося її пересунути на Збруч); в тім самім часі (1774) прилучилася ще й Буковина. Тим способом простір колишньої Галицько-Володимирської держави був поділений між Австрією і Росією. Лише пасивність австрійської політики 1793 р. була причиною, що й головна частина Волині (по теорії того самого історичного права, що й Галичина) не припала Австрії і що тоді перша російсько-австрійська границя не пішла вздовж Горині або Случі, лише лягла на Бузі. Та й ся межа пересунулася дуже скоро в ще некориснішим для Австрії напрямі: утворення Варшавського князівства (1806), його збільшення (1809) та остаточна переміна на т[ак] зв[ане] Польське королівство конгресове (1815) в унії з Росією створили нинішню лінію границі. При сім, поминаючи коротко тривале відступлення Тернопільщини (1809-1815), відпала від Австрії і більша частина території між Бугом і Вепром (Замостя – Холм). Ще доки в Польщі удержувалася автономія, то невивідність нової границі для монархії не мала особливо практичного значення, та від 60-х рр. XIX в. стала вона грізним *temento* для Відня. Се ж, очевидно, повернули відносини з літ 1385-1387!

6. *Галичина як історичний воєнний терен в середніх віках.* На сю

тому можна б, очевидно, писати томи, знаючи, що наш край був стільки разів предметом боротьби, особливо до кінця XIV в.; тому в рамках отсього письма не можна дати й найзагальнішого нарису воєнно-історичного значення Галичини. Такий нарис був би безкорисний не лише задля своєї поверховності, а й задля свого опізнання. А шкода! Якби політична вага Галичини була перед війною краще знана і зрозуміла, то крім політично-історичних монографій давно був би появився цілий ряд воєнно-історичних монографій про сей край. Що з того був би тепер не сам тільки академічний науковий хосен, показує теперішня Світова війна зі своїм množеством стратегічних і тактичних архаїзмів, головно у використанні терену. Москалі і в сім напрямі зробили нам несподіванку, знаючи добре Галичину не лише політично, географічно, картографічно і таке ін., а й історично. Досить – нині уже не час писати історію давніх війн у Галичині, [та] все-таки не зайва річ буде вказати найяскравіші моменти минувшини, настільки історичні джерела дають яку-таку можливість їх дослідження.

Про воєнні події X в. не можемо вже нічого сказати понад їх політичний результат. Похід Володимира В[еликого] на Червенщину і Перемишль (981) вийшов, мабуть, із Волині через Буг (вказівка: м. Володимир). Дорога знов польського короля Болеслава з Святополком на Київ вела через

Буг коло Берестя, де був побитий Ярослав (1018); тудою ж ішов, мабуть, і Болеслав II півстолітя пізніше. Багато, натомість, цікавих моментів дає історія галицько-волинської війни 1097-1100 [рр.]. Маємо тут похід Ростиславичів на Володимир против варварського Давида (1098); побідну битву тих самих галицьких князів із Святополком київським (наслідником Давида) на Рожнім полі, себто в околиці Буська – Красного; вкінці перемогу їх під Перемишлем (1099) над уграми, які прийшли на поміч Святополкові. Перед тим (1095) робили угри під королем Володиславом Святим якийсь похід у Галичину, та ближчих відомостей про нього не маємо. Після невдачі під Перемишлем найближчий похід угрів на Карпати був 1123 [р.], одначе сим разом король Стефан II ішов разом із хоробрими Ростиславичами против Володимира Мономаха; облога Володимира скінчилася, одначе, задля неохоти угорських вельмож, ні на чім.

Цікава війна Володимирка Галицького з Всеволодом Київським 1144 [р.]. Була се просто інвазія сил київських, чернігівських, перяславських, смоленських, волинських і турівських при польській підмозі на Галичину. Вони просувалися головно від сходу на Теревовлю, а коли Володимирко, маючи невелику угорську поміч (бана Белуша), не зміг оборонити р. Серет, уступив до Звенигорода (коло Львова) і тут задумав оборо-

нятися; однак противникам вдалося обійти його з полудня, князь просив миру і одержав його, завдяки своїй проворності – не на тяжких умовах. Піднятий Всеволодом другий похід 1146 р. був ще менше вдатний; він розбився на тім самім Звенигороді.

У війнах Володимирка з Ізяславом Володимирським Угорщина помагала, як звісно, сьому другому. В 1150 р. Ізяслав ладився йти на Галичину вздовж Бугу, Володимир ждав на нього у Белзі, однак довідавшись, що король Гейза II перейшов уже гори і взяв Сянік, поспішав против нього, щоби боронити Перемишль. Коли виявилось, що він не в силі вигнати угрів оружно, спонукав їх до відвороту підкупивши вельмож, заки ще Ізяслав надтягнув зі своїми силами. Невдачу сього походу мав направити новий, 1152 [р.], коли Ізяслав і Гейза рішили прогнати Володимира зовсім, а його край поділити між собою. Угорський король привів із собою велику, як на ті часи, армію – 76 полків. Володимирка ждав на нього по лівім боці Сяну, однак побитий подався до Перемишля боронити переходу через ріку. Коли від Ярославля надтягнув Ізяслав, не мав галицький князь іншого виходу, як покоритися і приймати розмірно легкі умови побідників. Два роки пізніше Ізяслав вчинив новий похід на Галичину, який рішався в кривавій битві над Серетом коло Теревовлі, однак ся володимирська перемога над Галичиною не

могла бути політично використана задля скорої смерті Ізяслава.

З воєнних операцій на території Галичини в XIII в. заслуговує війна між Угорщиною і Мстиславом Удалим (1219-[12]22). Король Андрій II рушив від Сянока на Перемишль, галицька залога “евакувала” се місто, так що без бою займили його угри; подібно сталося з Городком, де залога збунтувалася була против Мстислава, що зайшов дорогу неприятелеві на р. Зубрі (лінія Львів – Миколаїв н[ад] Д[ністром], мабуть, коло с. Зубра), однак – супротив подій з Перемишлем та Городком – уважав відповідним уступити на східнім напрямі на р. Серет, поручивши оборону Галича кн[язеві] Данилові. Андрій не міг взяти Галича одним замахом і не хотів облягати його довше, маючи загрожений бік із Поділля, тому рушив (з наспілою польською підмогою) наперед на Мстислава, прогнав його поза межі Галичини й аж тоді обернувся знов на Галич; супротив того Данило вийшов із города і зробив вдатний, серед постійного бою, відворот на Товмач¹³, Городенку і Буковину в нин[ішню] Бессарабію, де перейшов Дністер і злучився з Мстиславом. Тоді-то угорсько-польське військо рушило на Володимир-Вол[инський], однак Данило постарався, що литовці зробили диверсію на Польщу, а Мстислав привів половців, і на-

¹³ [Тлумач (Товмач – автентична українська назва, яку в Галичині використовували до 1939 року)].

слідком того противники почали поспішний відворот, а угорська залога в Галичі разом з молоденьким королем Коломаном дісталися в неволю. В пізнішій конфлікті Мстислава з зятем-королевичем Андрієм (1226-[122]7) оперували в Галичині одночасно дві угорські армії, що вийшли з Перемишля: одна (під королевичем) – на Галич, друга (під королем) – на Городок, Звенигород (Львів), Теревовлю у Волинь, та Кременець¹⁴ показався не до здобуття, з того скористав Мстислав й у відворот побив угрів.

В пізніших війнах Данила з королевичем Андрієм за Галич (1230-[12]33) замітний похід (невдатний задля хворіб у війську) другого угорського королевича Бели вздовж цілої Галичини й Буковини від Сянока по Роднянський перехід (1230). Цікаві, хоч загалом малоуспішні, були й тодішні угорські походи на волинські міста: Володимир (через Ярослав), Шумськ і Перемиль; Данило не лише оборонив Волинь, а й раз на все відвоював Галич. Його пізніші криваві розправи з Ростиславом (1244-[124]5) обмежилися на Посяння коло Перемишля і Ярослава.

У боротьбах Угорщини і Польщі против Литви за Галичину в серед[ині] XIV в. варті уваги походи угорського короля Людовика В[еликого]¹⁵ у союзі з польським Ка-

зимиром В[еликим]. В р. 1351 союзна армія вийшла від Кракова на Сандомир і Люблін під Берестя, де станула умова з литовським кн[язем] Кейстутом, хоч корисна для союзних держав, та не тривка. Зараз другого року потім угри ідуть на Сянік і Перемишль, лучаться з поляками під Белзом, одначе не встигнувши взяти сеї твердині приступом, вдоволяються лише формальними користями.

Третій союзний похід (крім Польщі, ще й Пруський орден) у р. 1366 довів до здобуття Белза, Холма й Володимира. Повторення сього походу було 1377 р., що скінчилося остаточним видерттям лівого боку р. Буг з литовських рук і прилученням його до Галичини.

Польська анексія до Галичини 1387 р. мала такий напрям: Ярослав, Перемишль, Городок, Львів, Галич, де намовлено угорського воєводу Бенедикта до здачі міста.

Як бачимо, Галичина протягом XI до XIV вв. була полем воєнних операцій у різних напрямках, та, як виходить із усього, старосвітські дороги удержали й по нинішній день своє стратегічне значення, без огляду на колосальний розвиток технічних засобів у комунікації. Коли навіть візьмемо під увагу теперішню австро-угорську офензиву в полуднево-східнім закутку Галичини, то й у сім напрямі маємо середньовічний прототип у молдавських і молдавсько-турецьких походах 1490 і 1498 р., що ішли з Буковини на Галич, Рогатин, Львів, Перемишль і Ярослав.

¹⁴ [Кременець (у давніших джерелах: Кременець, також Крем'янець)].

¹⁵ [Людовик Угорський, або Людовик I Великий (1326–1382) – король Угорщини з 1342 року, Польщі (з 1370 року), титулярний “король Галичини та Володимирії” (“король Русі”)].

Посередньовічні часи полишаємо на боці, не лише ради тісноти місця, а головне ще більше тому, що за польських часів війни за Галичину устають мало не зовсім (задля територіяльного розросту Польщі – Литви та занепаду Угорщини); і хоч воєнні операції ведуться також у нашім краю, то вони з одного боку, політично мало впливали на долю його, із другого – вони досить загальнозвісні щодо воєнно-історичного свого значення.

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 13 березня. Число 218 (10). С. 1-5. (Підпис: С. Т.).

III. Росія і Галичина

Вище поданий історичний нарис пояснює – здає[ть]ся нам – досить добре політичну й воєнну вагу Галичини до хвилі ліквідації історичної Польщі – Литви, зглядно до часу сформування нинішнього коронного краю в Австрії. На основі сього нарису можна характеризувати історичне значення старої батьківщини Ростиславичів коротко так: вона була наперед одним із угливих каменів Староруської держави; далше – одною з сил, що довела сю першу передотечницю нинішньої Росії до розкладу; пнем, коло котрого вироста могутня Галицько-Володимирська держава – перший вислів політичного сепаратизму українських земель від московських, перша реальна основа в розвитку української

національної ідеї; вона була довгий час передмуром Угорщини від монгольського варварства; страчена на річ Польщі, стала угловим каменем у будові польсько-литовської унії – сеї другої передотечниці нинішньої Росії; при розпаді Річи Посполитої отсей многоважний середньоевропейський вузловий кут і вихідні до сходу ворота дісталися Наддунайській монархії – неначе Бог історії дарував їй чудесний перстень, полишаючи, одначе, їй самій догадатися, яке слово закляття уводить у рух таємні прикмети дарунку.

Австрійсько-угорська унія 1526 р. втягнула була Габсбурзьку монархію у сферу політичних інтересів Балкану і в сім напрямі пішла яко половина всіх політичних і воєнних зусиль монархії; результати були б, без сумніву, ще більші, якби не давня політична традиція, що заставляла марнувати величезні сили на неможливих до удержання позиціях у Бельгії, Надренщині, Ломбардії... Прилучення Галичини відкрило перед монархією нові горизонти політичного й господарського розвитку. Йосиф II був, без сумніву, свідомий того історичного моменту, та Наполеонові війни (мимо їх впливу на об'єм закарпатських посіlostей Австрії) й пізніший легітимізм затемнили сю свідомість так, що після 1848 р. вже не було цілком зрозуміння політичної вартости східного краю коронного...

Того самого не можна сказати про Росію. Вже у самім 1772 р. робила вона різні труднощі Австрії в окупуванні краю й виявляла чимало інтересу до його столиці. Звісно також, що й Олександр I високо цінив можливість посісти Галичину і готов був за неї “дарувати” Австрії румунські князівства, та в практиці міг анексувати лише східний скривок (Тернопільщину), і то тільки на шість літ (1809-1815). Звісно також, що цар Николай I охочий був узяти під свою високу руку сей “искони русській край”. І з правдиво московською терпеливістю почала

Росія тихі, хоч дуже систематичні, широко закроєні й доцільні підготування, щоби дістати в руки сей гарний кусок. У сім змаганню й висловлювався зразу головно експансивний дух Московщини, та згодом виявився поважніший характер того зусилля – воля відвернути через забір Галичини грізну небезпеку для царської держави. Се веде до розваження головних мотивів Росії у сій політиці.

Наперед важні огляди географічно-стратегічні. Для російського державного організму на просторі від Варти по Прут є Галичи-

Замок в Олеську

на й Буковина дуже немилим клином, тим більше, що всі галицькі ріки переходять у дальшій бігу на російську територію. Російським політикам і стратегам просто як ідеал усміхає[ть]ся перспектива заключити зачіпно-оборонний трактат із...Карпатами (подібно як над Балтиком радо посунули б границю на Віслу). Вагу цих географічно-стратегічних моментів признавав і ген[ерал] Куропаткін в окремій меморіалі для царя (1900), сам не будучи прихильником завойовування Галичини. Хоч подібні моменти, як вище названі, можуть самі рішати про політику кожної великої держави, то для Росії важні були ще й інші згляди між ними, не найменше історичні.

Московщина завдячує свій великанський розвиток у високій мірі тій зручності, з якою її володарі уміли використати історичну традицію по колишній староруській державі – традицію, яка – що вже знаємо – дуже рано стратила свій політичний зміст та, крім старого імени (Русь, русин, Росія, руський, російський), оперувала лише церковно-релігійною традицією Києва, розірваною на якийсь час за Галицько-Волинської держави, та згодом склеєною за польсько-литовської унії, вкінці зовсім підпорядкованою знарядом московської політики: патріархатові і синодові. Сею релігійною традицією користувалися московські володарі так успішно, що до кінця XVIII в. встигли

“зібрати всі завітні руські землі”, окрім тих, що опинилися в межах Австро-Угорщини. В сім маємо також пояснення, чому Росія, загалом беручи, толерантна до всіх конфесій, виявляє глибоку, нічим не до перемощення, ненависть супротив релігійної унії з Римом; їй не то не може бути місця в межах Росії; вона є й поза границями держави предметом постійних атак, скритих і явних, з боку офіційної Російської церкви. Отся релігійна роль віддала російській політиці величезні користі при упадку Польщі, у процесі розкладу Туреччини, а тепер по-пробувано того самого способу на Австро-Угорщині (процеси в Сиготі і Львові 1913–[1914]). Довершити “збирання руських земель” забором прикарпатського дідицтва Ростиславичів і Романовичів, яких правним наслідником хоче бути рід Гольштейн-Готторп, та приверненням у нім старого православ'я – се одна з найвищих мрій російської державної політики, мрія – поза Росією хіба італьянцям 60-х рр. добре зрозуміла¹⁶. Тому не дивно, що вже у перших початках війни між монархією і Росією (18 серпня 1914 [р.] маніфест російського начального полководця прокламував грімко

¹⁶ Штука російської політики користуватися історичною традицією виявляє[ть]ся добре, м[іж] ін[шим] і тим, що москалі приготовляють вже тепер, в часі війни, анексію Галичини в її історичних межах (з Ряшевом!), згори відступаючи решту нинішнього коронного краю з доброю пайкою “руської” людности будучій Польщі від Карпат по Балтійське море.

“велике історичне діло – діло зібрання в одно руської землі”, що місяць пізніше (22 вересня) цар впевняв новопоставленого генерал-губернатора Галичини, що “з усею Росією тішиться з прилучення давньої Червоної Русі; а вкінці російський президент міністрів в інавгураційній думській промові (9 лютого 1915[р.]) назвав сподіване здобуття Галичини тим “останнім цвітом, якого ще не ставало у живому царському вінці”; і тим усі три здерли остаточно заслону з дійсного обличчя довголітньої політики Росії супротив Австрії.

Що ся маска не відкривалася давніше, нічого дивного: в політичній світі нема звичаю признаватися згори до заборчости, особливо ж Росія уміла завсіди драпуватися ідеальними й альтруїстичними інтересами, а старе суперництво її з монархією на Балкані давало найкращу нагоду ховати дійсні й егоїстичні наміри щодо Галичини до хвилі рішачого розрахунку. До того, на тлі балканських непорозумінь галицька справа не то не тратить політичної вартости, а противно – виростає до значення найпевнішого етапу у змаганнях знищити вплив монархії на Балкані і добитися панування над Босфором і Дарданеллами. Чи можна подумати собі корисніші для Росії обставини задля здійснення сеї мрії російських націоналістів, як тоді, коли від судетсько-карпатських воріт до Оршови і Коттаро, з кожної

карпатської і балканської долини, яструбом зависне гроза інвазії на середній Дунай, коли невидима рука політичної інтриги підійме против себе десяток народностей Австро-Угорщини, а точивий рубель переміниться у динаміт на розсадження остаточної запори на дорозі з Петербурґа до Адрії і Середземного [моря]? Чи в таких обставинах буде ще довго можливо говорити про ривалізацію між Росією й Австро-Угорщиною на балканським терені, а не про необчислиме в наслідках світове панування першої?

Всі названі вище мотиви російської політики супротив Галичини (географічно-стратегічні, історичні й політичні) мають очевидні прикмети заборчости, яка є програмою державної політики на десятки і сотки літ, не має і не може мати означеного терміну задля свого виконання, й поодинокі його фази можуть бути довільно відкладані до найзручнішого для справи моменту. Та в гоні Росії на Галичину є ще один мотив, що своєю вагою перевищує всі інші, – мотив, продиктований інстинктом політичного самозбереження, що не дозволяв відкладати довго здобуття Галичини. Отся небезпека – то українська національна ідея, з її огнищем у Галичині. Се веде нас до схарактеризування національного розвитку сього краю в австрійських часах.

Історичний процес відокремлювання й усамостійнювання

української народності почався – як попереду було сказано – наперед на політичній полі у формі Галицько-Володимирської держави (її пізніше наслідування – Гетьманщина XVII–XVIII вв.); потім проявлявся у релігійно-культурній сфері – через відокремлення Галицької, згодом Київсько-Галицької митрополії, а найбільше через унію Української Церкви з Римом; вкінці, на порозі найновішої історичної доби, прийшла черга на новочасну, найважливішу форму національної окремішності – мову, яка мусіла надати українській народності остаточні риси національно-культурної індивідуальності. Подібні розвоєві етапи перебули західноєвропейські народи вже давно, зате слов'янські народи (крім хіба поляків) в сім саме згляді були до кінця XVIII в. майже ще нездиференційовані, чи то задля відсталості їх національно-культурного життя взагалі, чи то задля уживання спільної слов'янської мови як письменської. Щойно у згаданім часі наступає зворот до індивідуалізації, у змаганні піднести розговірну (людову) мову даної народності до степеня літературної. Між українцями і москалями панувало також довгий час щось у роді загальноруської *хоцivі* з болгарсько-церковною основою, та тепер проявився розділ у формі окремих літературних мов: великоруської й малоруської, себто української. Перша відокремилась, із-за політичних причин,

дещо раніше й як *beata possidens*¹⁷ не перестала уживати й дальше старого спільного терміна “руський язик”; друга ж, попри звичайні в таких разях труднощі розбрату зі стариною, мала до поборення не тільки конкуренцію мови упривілейованого в державі племені, а ще й умисні перепони сеї держави. Бо Росія дуже скоро зрозуміла, що мовний сепаратизм українців дуже небезпечний для самої російської державности, тим більше, що він особливо живо проявився був у Наддніпрянщині, де – як могло здаватися – сліди давньої політичної та релігійної окремішності були достаточо затерті нівеляційними заходами російського правительства. Перспектива улітературнення української мови на цілім полудні Росії була відразу оцінена як слід політичними і національними кругами Росії: українське літературне відродження зустріто як – не більше і не менше – політичний замах на цілість Російської держави! Пішов у рух цілий ряд драконських, безпримірних в історії, актів против української мови, аж до повної заборони її в літературнім, науковім і публічнім життю (1876). Революція 1905 [р.] привела, щоправда, автоматично більшу частину сих обмежень до упадку, одначе правительство не змінило зовсім свого принципального погляду на українську мову і – знайшовши одностунність навіть у частини бувших револю-

¹⁷ [Щасливий володар. – *лат.*].

ційних сфер – ждало лише нагоди, щоб повернути до попереднього стану – беззглядних репресій. Сю нагоду найшло воно в часі нинішньої війни, видавши генеральну заборону що-небудь друкувати в українській мові¹⁸.

Та одночасно Росія розуміла й розуміє, що всі ті заборони згодом, з усіма іншими русифікаційними заходами на рос[ійській] Україні, будуть марні, як довго частина українських земель, много важна з історичного боку, оставатиме поза сферою правосильности царських указів та міністерських заборон – себто при Австро-Угорщині, де українська ідея має яку-таку можливість проявлятися у реальній формі на всіх полях суспільного життя: політичним, релігійним і культурним та – всупереч усім місцевим перепонам – здобувати тривкі основи новочасного національного розвитку і через це бути розсадником українського сепаратизму і на російській Україні. Зрозумівши сей слабкий бік своєї русифікаційної політики, Росія не поминула жодних способів, щоб і в межах Австро-Угорщини здавити, спинити або хоч здискредитувати українську національну ідею; а побачивши безуспішність тих заходів, догадалася скоро, що одинокий лік на українство – то анексія Галичини, і то не відкладна, як справа Царгорода, а безпровна, доки розвиток українсько-

го національного життя в Галичині й Буковині не прибрав таких розмірів і такої сили, що жодні репресії не уб'ють його, а протинно – по евентуальній анексії сих країв – воно розіллє[ть]ся широко по українських землях Росії і змарнує всі дотеперішні об'єдинительні успіхи.

Як бачимо, українська ідея зробила російське змагання щодо Галичини акутним і дуже поважною проблемою російської державної політики. Звичайно, її керманічам годі було предвидіти, коли обставини дозволять скинути маску в сім напрямі, тому в останніх десятиліттях подвоєно й потроєно енергію в цілі паралізованя українського національного життя на території нашої монархії. Акція ся не нова зрештою. Почалася вона зараз по 1848 р., коли-то вперше виявилось було (після важких репресій на чільних репрезентантах українського відродження 1847 р.), що саме “галицькі українці є далеко успішнішим елементом против Росії, ніж поляки”. Первісні методи російської пропаґанди обмежалися (з огляду на дуже слабкі ще прояви української думки), на приєднуваня прихильників російської мови як “загальноруської”, матеріяльне підпирання російських видань, натомість зогиджуваня, осмішуваня і підкопуваня українських язикових змагань; особливо фатальний був вплив дворазового переходу російських військ через Галичину 1849 р. (против угорського повстання), які мали приказ

¹⁸ Одночасно дозволило собі на виімок: дозволяє в українській мові писати памфлети против Австрії.

робити якнайкорисніше вражіння в краю. Після Кримської війни, а ще більше по невдачах 1866 [р.] ся пропаганда перейшла і на релігійне та політичне поле. Глорифікація старого православ'я й величання російської сили й її успіхів перемінялися поступово, в міру заострювання суперечностей між Росією і монархією, найбільше по 1908 р., у відкриту й підпільну акцію в напрямі релігійної апостазії, державної зради і військового шпіонажу, яка тисячними нитками обмотувала щораз більше нещасний край. В тій пропаганді одно цікаве: російські агенти цінити головню приєднання інтелігентнішої молодіжі, на селянство гляділи переважно згорда, лише в тих околицях, які в теперішній війні показали особливо важними стратегічними цінностями, не жалували ні труду, ні грошей, ні крайньої демагогії, щоб тільки насадити російські симпатії і серед темного мужицтва¹⁹.

Отсе відношення Росії до Галичини, зглядно до Австрії, давно вже перестало бути тайною для галицьких українців, і вони, хоч їх переконання не знаходило відголосу в політичних кругах монархії, напружили всі свої слабкі сили в горячковім будуванні власної національної культури, щоби у хвили, як виб'є дванадцята година, поставити Росію перед доконаний уже факт українізації публічного життя

¹⁹ На сей момент звертали були ще перед війною українські послы австрійського парламенту позір правительства, та не зустріли особливого зацікавлення.

Східної Галичини й відібрати тим способом російському правительству охоту до анексії. Почалися одині у своїм роді перегони, в яких австрійські українці остали, на жаль, позаду. Та не їх у сім вина, що до війни вони не встигли вийти поза початки самостійного національно-культурного життя на публічній полі (кілька університетських катедр, кілька державних гімназій, ряд найнижчих утравітичних народних шкіл, толеранція для української мови в публічних урядах, певні права для типової своєї конфесії і т. п.). Українці не мали жодного впливу на політичну власть у краю. Там, де українці мали певну змогу самодіяльності, на приватно-правній просторі, національні здобутки далеко більше, одначе все ще замалі й молоді, як на величину краю і скількість її людности та як не гігантські сили ворога. Все-таки довели до того, що з маси т[ак] зв[аного] руського населення повище двох третин стали свідомими українцями, а з решти лише дрібна частина встигла бути приєднана в користь ворожої ідеї – русофільської. Сей процес не ослабив, одначе, згаданої вище російської акції в Галичині, яка не перестала ні на хвилинку вдаряти передусім в головню свого ворога і в головню свою ціль – українську національну ідею. Одночасно з наглим топінням давнішого, т[ак] ск[азати], ідейного москвофільства між людністю пропаганда ся, оперуючи виключно корупцією, прибрала

такі застрашаючі форми, що просто чулося в повітрі надходячу бурю, а після процесу Бендасюка і тов[аришів] та після сараївської трагедії українці сподівалися, буквально, кожного дня вибуху війни ... за Галичину.

Що Галичина була головною ціллю війни з боку Росії, се знаємо вже; а що потреба знищення українства була головним мотивом сього кроку, потвердилося вповні пізнішими подіями. Того самого дня, коли промовляв Горемикін²⁰ про Галичину в Думі, говорив і міністр заграничних справ Сазонов про причини війни і між ними назвав по імені “українську ідею” як одну з головних. Отсе перший раз промовив відкрито державний російський муж про українську небезпеку поза межами Росії. Два місяці перед війною (23 мая 1914 [р.]) говорив він також про неї, одначе не зважався ще бути щирим – він згадував лише про “ворожі до Росії течії над границею”, тепер же – пощо скривати? Тепер уже безліч фактів свідчить, чим [є] для Росії Галичина. Ще в Галичині гудуть гармати, ще не вся вона в московських руках, а се, що є, далеко ще не обезпечене, а вже горячково веде[ть]ся “організаційна” робота російського правительства, робота, обчислена не на потребу хвилі, а далекої будущини. А все вістря “перестрою” обернене лише против україн-

ської мови, української школи, української Церкви – як констатує навіть поінформована польська преса. Вивезення й інтерновання галицького митрополита гр[еко-католицького] Шептицького і цілих соток найвизначніших українців у глибину Росії, насильне перемінювання греко-католицьких церков на православні, замкнення всіх українських шкіл, товариств й інститутів, заборона всіх українських часописей і книжок, прогнання української мови з публічного ужитку аж до написів на склепах і приватних оповісток на мурах! Таке горячкове випереджування історії має лише один аналогічний приклад таки у російській минувшині перед 200 [-ма] літами: в будові Петербурґа ще далеко до миру зі Швецією.

Оба приміри свідчать, як дуже залежить Росії на посіданні Галичини. Поминаючи голоси російської преси й поодиноких публіцистів, найкращим свідоцтвом буде хіба дискусія на тайнім засіданні Думи у лютім. Там говорили всі політичні партії і правительство, про евентуальні умови миру. Скаля домагань була різна: у одних – дуже широка (Галичина й Буковина, Познанщина, стара Пруссія, Мала Азія, Царгород, Дарданелли, Вел[ика] Сербія і т. ін.), у других – зовсім смирна (Галичина!), та не було ні одної партії, ні одного посла, який сходив би пониже сього мінімуму. Галичина (очевидно з північно-східною Буковиною) – то найнижча ціна

²⁰ [Горемикін Іван Логінович – державний діяч Російської імперії, монархіст. З квітня по липень 1906 року – голова Ради міністрів].

за те море крові, яке ллє[ть]ся від початку серпня м[инулого] р[оку], *conditio sine qua non*²¹; на все інше – Сербію, Царгород, Дарданелли, відбудовання Польщі – можна буде остаточно, щоб ужити московського вислову, наплевать...

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 20 березня. Число 219 (11). С. 1-5. (Підпис: С. Т.).

IV. Австрія і українська ідея

В оцінці українського питання взагалі, а галицького спеціально, урядовими, офіційними й націоналістичними кругами Росії бачимо, побіч соромливого признання, що обі ідеї, українська національна і російська державна, виключають себе принципіально, та що перша мусить у своїм зароді стати жертвою другій (соромливого признання, бо воно виявляє ахилеву п'яту царської держави), бачимо ще другий, особливо в широкій суспільності Росії (і не лише в Росії), поширений погляд, що буцімто небезпека українського руху лежить головно у його штучнім витворенню й орудуванню з боку політичних ворогів Росії, що, коротко кажучи, український рух – то політична інтрига, звернена супротив єдностий цілості Росії. І так українська ідея була колись турецькою інтригою, потім стала польською, згодом австрійською, а вкінці – прусською, або й одною і другою разом. Один із російських

публіцистів виступив коротко перед війною з подібним поглядом, в однім із віденських дневників доказуючи, що всі політичні непорозуміння між Росією і Австрією можуть бути скоріше чи пізніше сим чи тим способом вирівняні; на однім лише пункті трудно подумати про можливість згоди – на пункті українського питання: Австрія плекає український сепаратизм, а Росія нищить його, й обі держави, на жаль, мусять так робити у повнім зрозумінню своєї державної конечности та в сім саме лежить трагічний момент у австро-російських відносинах. Хоч і як лояльно й об'єктивно висловлювався сей російський публіцист про австрійський принцип в українській справі (панове, які не хочуть чи не можуть дебютувати на сю тему у віденській пресі, уживають зовсім іншого язика), то таки висловлені ним погляди не можуть бути визнані цілком вірними.

Поминаючи очевидний факт, що українська, ідея всупереч дійсним чи удаваним поглядам її різносторонніх ворогів, не була й не є жодною штучною інтригою, лише органічною проявою суспільного й культурного життя українських земель – треба констатувати, що Австрії не то не можна зробити докору, буцімто вона свідомо хотіла ужити українського руху як тарану на цілість Росії, а що навіть трудно закинути нашій монархії, що вона буцімто взагалі ставиться прихильно до української національної ідеї.

²¹ [Неодмінна умова. – лат.].

Здає[ть]ся навіть, що й російське правительство не думає так лихо про монархію. Доказ на се – в обох згадуваних вище промовах Сазонова в Думі. У першій нарікав він лише на “толерування” Австрією ворожих Росії течій, а в другій прямо признав, без застережень, погляд, популярний досі серед поляків, – що се “німецькі гроші сотворили українську ідею в Галичині”. І дійсно, розглядаючи історію Галичини, за час її належності до Австрії не бачимо таких фактів, які справджували б обвинувачування Австро-Угорщини за сотворення або доцільне підпирання українства в Галичині. Противно, можна навести ряд фактів, які свідчать про безпричасність державних правительств у роз-

витку українців та про дуже далеко посунену лояльність не робити на сім полі неприємностей сусідній державі.

З підпиранням української ідеї й бажанням її використати против Росії нерозлучно мусіло б бути зв'язане особливе дорожіння самим краєм, як западними воротами. В дійсності, що ми бачимо? Глянувши на карту Європи, переконуємося, що як і з одного боку мало побачимо таких природою необезпечених границь, як має Галичина від півночі і сходу, так і з другого боку таки зовсім не побачимо другого такого краю, де б людська штука так мало подбала про вирівняння недостач природи, як саме в Галичині. На 80 тис. км² і 8 міл[ьйонів]

Австрійські війська під Дрогобичем штурмують окопи росіян. Листівка. 1914.

людей – всього одна твердиня, і то на периферії краю і в його глибині, призначена на захищування самого краю (друга, західна, має завдання закривати інші землі). Вимовнішого доказу миролюбності відсутності агресивних кличів монархія хіба не могла дати. Так само мала кількість корпусних команд, дуже обмежена кількість офіцерів, ознайомлених із тереном, мовою, побутом і культурою населення краю ще більше скріплюють повищий доказ. Коли б монархія мала була які агресивні наміри в Галичині, то була б подбала й про інше уладження політичної адміністрації сеї безпримірно великанської провінції. Між іншим, заведенням польської мови в усіх публічних урядах центральне правительство було б собі добровільно не відрізувало можності безпосередньо впливати у краєві справи і виробити собі самостійний та об'єктивний погляд про них.

В мовній еволюції галицьких українців, яка мала рішити про їх національну індивідуальність, правительство не зазначувало свого впливу в користь їх змагань; щобільше, зразу (в 1-й пол[овині] XIX в.) ставилося зовсім негативно до ідеї улітературнення розговірної мови, видань у ній не дозволяло, а деінде видані конфіскувало, хоч рано вже мало ту свідомість, що старий книжний язык мусить уступити як не народному українському, то новому великоруському. Правда, прави-

тельство не було раде й сьому останньому і найрадше було бачило утворення якогось специфічного галицького языка, та се було неможливо, з огляду на велику єдність української мови від Сяну поза Дніпро. Що українська народна мова таки взяла гору, то причина сьому наперед у житненності ідеї, а далі в певній підмозі поляків, які в 60-х рр. [XIX ст.] дістали політичну власть у краю і ще всі були ворожо настроєні до Росії. Та права української мови на полі публічного життя є й досі обмежені, вона переважно лише толерована.

Треба зазначити, що центральне правительство згодилося на кілька середніх шкіл українською мовою лише на домагання крайового сейму. Річ цікава, що всі прихильники російської мови як літературної воліють тут уживати польської урядової мови (на Буковині – німецької), ніж народної української. Щодо Угорщини, то там по нинішній день правительство ставиться неприхильно до української мови і правописи та само уживає часом (права “руської” мови на Угорщині дуже мінімальні) російського або напівросійського языка.

У зв'язи з мовою, оба правительства противилися і противляться досі змаганням української інтелігенції замінити старі назви “русин”, “руський” новими “українець”, “український”. Якби не опозиція австрійського уряду, що триває по нинішній день, навіть у часі війни,

і якби старий термін не піддержувався штучно школою й урядами, то він був [би] вже давно забутий і не давав нагоди до непорозумінь і баламучення темних селян російськими пропагаторами.

["Русин" є мовно ідентичним "рус" і взагалі служить у простого народу в Галичині для позначення греко-католицького обряду; для позначення великоросів використовують виключно слово "москаль"]²².

І в сім згляді на Угорщині ще гірше, як в Австрії. Там навіть в часі війни, коли українські добровольці давали своє життя в обороні угорської границі, було дозволено мадярським часописям нечуваними способами зогиджувати українську ідею й українське ім'я.

В пам'яті ще сумна трагедія високого державного достойника в Галичині із-за закиду підпирання москвофільства в краю на шкоду українців, а свого закиду інтересовані не пощадили й іншим високим заступникам державної власті. Знана також річ, що до одної багатой цїсарської фундації у Львові лише горстка москвофілів мала право, мимо протестів і заходів українців. А столична преса, яка ніколи не виявляла не то симпатії, а просто зрозуміння українського руху, не раз зазначувала, що між його тенденцією і напрямом державної політики нема принципяльної спільности. Так

ось, по промові Сазонова в Думі минулого року ся столична преса оправдувала Австрію, що вона не може, з огляду на закони про свободу національного розвитку горожан, здержати українського руху, буцімто ворожого Росії. Незабаром потім, коли ц[ісарсько] к[оролівський] суд звільнив Бендасюка і тов[аришів], обвинених за головну зраду (їх правдиве обличчя виявилось вже кожному в часі війни), то та сама віденська преса заявила, що весь процес і його вислід компрометує не Австрію, а... українців.

Отся в'язаночка фактів хіба вистане, щоби показати всю нестійність закидів з російського боку про сотворення української ідеї Австрією і плани монархії при помочі сеї ідеї підкопати Росію, анексувати її провінції і т. ін. Якби така думка дійсно була, якби Галичина відповідно до того була уладжена, якби національно-культурний і політично-господарський розвиток галицьких українців протягом двох останніх поколінь був свободний, незалежно оцінений і піддержаний, [тільки з половиною витрачених коштів Австрії для Албанії і лише з часткою прикладених зусиль, яких Росія доклала для деукраїнізації Галичини під час окупації краю]²³, то сьогодні було б інакше... зовсім інакше.

Опубліковано за: "Діло". Відень, 1915. 27 березня. Число 220 (12).

²² [Вставка за: Dr. Stephan Tomaschowskyj. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens. München: F. Bruckmann A.-G., 1915. S. 45].

²³ [Вставка за: Dr. Stephan Tomaschowskyj. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens..., S. 46].

С. 1-3. (Підпис: *Степан Томашівський*).

Див. також: Dr. Stephan Tomaschowskyj. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens. München: F. Bruckmann A.-G, 1915. 46 S., 1 Karte: Galizien-Ludomerien im Jahre 1240^{24, 25}.

²⁴ [Це переклад німецькою мовою праці, опублікованої в газеті "Діло", виданий під змінним заголовком. У даній брошурі додано мапу: "Галичина – Володимирія у 1240 р.". Додатково виділено рубрики "Галичина під Австрією" (с. 30-33) та "Австрія і українська ідея", (с. 42-46), текст яких за змістом відповідає публікації в українській мові. На титульній сторінці видання подано звернення, його переклад див. у наступній примітці.

²⁵ Світова культура і політика (австрійське й німецьке спільне наукове видання, випущене Інститутом культурних досліджень у Відні та Ернстом Єком у Берліні)

Внаслідок війни, Австрія та Німеччина стали солідарними в питаннях світової культури й політики. Вони вели спільну боротьбу проти атлантичних народів та Росії. Цю протилежність можна зрозуміти, порівнявши менталітет обох систем європейських народів. З одного боку – се атлантичний світогляд, світова культура та політика, з іншого – європейська, німецька. Одна (атлантична) – матеріалістична, друга (німецька) побудована на засадах ідеалізму. Одна рівняється на Америку – наймолодшу гілку європейських культур, щоб далеко на Заході довершити світову культуру, друга шукає власну духовність, щоб доповнити старші культури Сходу і, таким чином, прийти до загальносвітової культури. Там – політика меча, їхня найвища ціль – торгівля та прибуток, тут (Німеччина) – відмова від тимчасових переваг влади та комерції й зосередження на союзах, що лежать в основі переконань цілих народів. Ці відмінності обумовлені багатовіковим розвитком. Розташування на березі Атлантичного океану сприяло перетворенню одних народів на енергійних ділових людей, інші вели неспішний спосіб життя всередині материка, так що багатство їхніх сил відобразилося передусім у розкритті їхньої духовності.

Закінчилися часи, в яких панівними були лише гроші та зброя. Усією повнотою своєї ідентичності народи діють у просторі сього-

дення. Тому німецька політика, яка прийшла до всесвітньої культури та світового визнання через духовне осягнення цілісності народів землі, в майбутньому має більше шансів на успіх, ніж російський чи англійський тип політики, які використовувалися дотепер. А це означає, що до світового визнання потрібно йти, слідуєчи німецькій, а не англійській політичній схемі та при цьому практично використовувати здобутки ідеальних настанов німецького народу.

Політичний розвиток Галичини після повалення абсолютизму в Австрії виключає також будь-які спекуляції українського руху щодо шкоди Росії. Особливе становище Галичини після 1866 [р.] дало країні національну меншину, поляків, які майже без будь-яких обмежень панували над первинно-історичним населенням, українцями. Перші стали перешкодою для національного відродження других і джерелом найбільш запеклих зіткнень між двома країнами (суперечки з приводу конституційного права і фактичного землеволодіння в усіх сферах суспільного життя, що завершилися політичним вторгненням канцлера Бейста, після чого поляки мали зрозуміти, яким чином русини мали б існувати як самостійний народ). За цією зміною конституційних відносин Галичини не зовсім байдуже спостерігала російська сторона. У той час поляки були досить звичайно налаштовані стосовно царської імперії і вирішили, що у суперечці між українським і русофільським напрямком для русинів в деяких моментах будуть на користь першого. Проте насправді вони були далекими від того, щоб допомогти чимось українцям, окрім як у мовному питанні, але вони все більше і більше переконувались, що через українську ідею їхня політична позиція в країні є набагато небезпечнішою, ніж через русофільську. З іншого боку, це також виглядає правдою, що Росія спочатку негативно сприйняла колонізацію Галичини (вона була проведена невдовзі після остаточного знищення автономії в російській Польщі); незабаром, але це мало пройти багато перешкод, стало зрозумілим, що з двох варіантів – колонізації цілої країни і українізації великої частини – перше набагато більше відповідало російським державним інтересам, ніж друге. Таким чином, спільна основа між поляками і захисниками русофільського руху в Галичині виникла сама по собі ще перед тим, як у галицько-польському суспільстві стали помітними будь-які русофільські тенденції. Про те, що в Петербурзі найбільшим часом планували вже змиритись з польською автономією Галичини, свідчить той факт, що кращі

Томашівський С. Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни. 2-ге вид. Львів: Політична бібліотека, 1915. 32 с. (Окрема відбитка: Б. м., 1915. 32 с.)²⁶.

відносини між Австро-Угорщиною та Росією збігаються з Міністерством закордонних справ монархії під керівництвом графа Голуховського, сина засновника Галицької автономії.

В результаті українці, яких насправді є більшість в країні, незадовго до війни, після жорстоких боїв, могли лише частково показати своє політичне значення в країні, так як їх права, гарантовані автономією країни, і права в галузі державного законодавства становили, у порівнянні з поляками, лише 1:4. На практиці все українське стояло на задньому плані. Наприклад, в галузі освіти кількість українських державних середніх шкіл становить тільки десятину від польських. Справа українських університетів є загальновідомою, своєчасне зведення їх могло призвести до непередбачуваних наслідків на користь Австро-Угорщини. Дивно те, що проти ідеї незалежного українського університету у Львові виступали всіма можливими способами ті польські партії, які притримувались русофільської точки зору. Українцям навіть сьогодні не ясно, з якої причини австрійський уряд не підтримав український університет – чи то з поваги до Польщі, чи до Росії. Якщо монархія коли-небудь мала б якісь агресивні наміри щодо Галичини, тоді б вона цікавилась іншими установами політичної адміністрації цієї величезної провінції. Так, наприклад, вона б могла відсунути від керівництва центральний уряд шляхом введення польської мови в усіх державних органах, можливості прямого огляду справи країни і формування незалежного і об'єктивного суду. Проте вона цього не зробила.

1913 року був момент, коли оголошувалась оцінка українського питання в Австрії. Мова йде про відоме звернення його величності кайзера до української спілки у Палаті депутатів. Проте не було ніяких дій зі сторони уряду, які б могли виправдати ці сподівання.

²⁶ Ця брошура є скороченим варіантом праці вченого п. н. "Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. Причинок до історії світової війни", яка була опублікована в часописі "Діло" на початку 1915 р. Охопивши основну історичну частину тексту цієї газетної публікації, брошура мала актуальну політичну ціль і водночас була першою спробою

Томашівський С. Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. Причинок до історії світової війни. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 11. 60 арк. (Рукопис)²⁷.

*Публікація тексту, примітки
Надії Халак
(Це найповніший варіант праці,
доповнений вставками
із рукописів та її
німецькомовної публікації)*

представити галицьку історію в контексті загальноукраїнської і європейської історії, як це пояснював сам автор у передмові до нового видання.

²⁷ Сторінки рукопису переплутані, однак послідовність самого тексту відповідає викладу матеріалу, опублікованому на шпальтах газети "Діло". У рукописному варіанті відсутні: останній абзац "Вступу", останній абзац Ч. I. "Край", частина тексту Розділу 2 "Історичний огляд": п. 3. "Галицько-Волинська держава від Данила до Юрія II"; п. 4. "Боротьба за Галичину в XIV в.", п. 5. "Галичина під Польщею (1387-1772). Прилучення до Австрії"; частина тексту Розділу 3 "Росія і Галичина. Ч. 2".

Натомість, є рукописні фрагменти тексту, яких немає в опублікованій праці. Ці тексти рукопису ми вміщуємо до розділу II п. 1. "Початки політичного життя західної України" (із арк. 16-17 архівного рукопису) та до розділу II п. 2. "Самостійна галицька держава XI і XII в." (із арк. 18 архівного рукопису).